

“Lahesõjad” 3. eelkristlikul aastatuhandel

Sumeri ja Akkadi kuningate sõjaretked Pärsia lahe kanti 2700–2150 eKr¹

Vladimir Sazonov

Teesid: Pärsia laht on alati olnud väga pingeline piirkond, kus on toimunud sadu konflikte ja sõdu. See on alati olnud paljude erinevate kultuuride, ideede, usundite ja ideoloogiate ristumispaik. 20. ja 21. sajandil on Pärsia lahe kandis toimunud palju teravaid sõjalisi konflikte (nagu näiteks Iraani-Iraagi sõda 1980–1988, Lahesõda 1991, Iraagi sõda 2003–2011), mille põhjuseid võib otsida nii majanduslikes, poliitilistes, usulistes, kui ka ajaloolistes sündmustes. Käesolev artikkel käsitleb esimesi teadaolevaid sõjalisi konflikte Pärsia lahe piirkonnas. Esimesed nendest leidsid aset rohkem kui 4500 aastat tagasi. Tegemist oli Sumeri ja Akkadi kuningate sõjaretkedega Pärsia lahe piirkonda (Elam, Magan, Dilmun jne) 3. aastatuhandel enne Kristust. Sumeri ja Akkadi valitsejate sõjaretkede eesmärgid olid eeskätt majanduslikud. Ressursside poolest vaese Lõuna-Mesopotaamia valitsejad soovisid saada enda valdusse Pärsia lahe piirkonnas rohkesti leidunud ressursse, nagu näiteks poolväärislike dioriti, viiruki, aga ka metalle (eelkõige vaske). Kuid sõdu alustati selles piirkonnas sageli ka poliitilistel, religioossetel ja ideoloogilistel eesmärkidel, näiteks riigi territooriumi laiendamiseks, nagu tegid Akkadi kuningad Sargon, Maništūšu või Rimuš.

Märksõnad: Akkad, Dilmun, Elam, leping, Magan, Pärsia laht, Sumer, sõda, sõjaline konflikt, sõjaretk

Sissejuhatus

Pärsia laht on näinud paljusid vallutajaid ja sadu sõdu – alates sumerlastest Lääne vägedeni. Siin on võimutsenud sumerlased, akkadlased, elamlased, guttilased, assüürlased, babüloomlased, amoriidid, kassiidid, amorealased, kaldealased, pärslased, kreeka-makedoonia väed, roomlased, araablased, mongolid, türklased, britid, ameeriklased jne.

Käesolevas artiklis teeb autor katse rekonstrueerida Edela-Iraanis asunud Elami ning Lõuna-Mesopotaamia aladel asunud Sumeri ja Akkadi tsivilisatsioonide omavahelisi suhteid, keskendudes Pärsia lahe kandis peetud sõdadele varadünastilisel ja Akkadi ajastul ehk siis perioodile *ca* 2700–2150 eKr.

Seega kavatseb autor käsitleda Sumeri ja Akkadi kuningate sõjaretki Pärsia lahte ümbritsevasse piirkondadesse (Edela-Iraan, Omaan, Katar ja Bahrein) 3. eelkristlikul aastatuhandel ja lahti seletada rünnakute põhjused.

Kuigi Eestis pole selle küsimusega varem tegeldud,² on see teema mujal maailmas Lähis-Ida uuringutes mõningal määral käsitlemist leidnud, kuid siinkirjutaja arvates mitte piisavalt. Üks kõige märkimisväärsemaid käsitlusi Sumeri ja Elami suhetest on tuntud Austria professori Gebhard J. Selzi 1990. aastal ilmunud artikkel (Selz 1990: 27–43; Elami ajaloo kohta vt valikuliselt ka Cameron 1936; Potts 1982: 33–55; Potts 1994; Carter & Stolper 1984; Graef & Tavernier 2013). Oma artiklis ei vaatle G. J. Selz Elami ja Mesopotaamia suhteid Uus-Sumeri ajastul (2112–2004) ega ka hilisematel perioodidel, keskendudes vaid kahele ajajärgule – varadünastiline (2900–2335) ja Akkadi ajastu (2334–2154), mis kokku moodustavad ligi 500–600 aastat Mesopotaamia ja Elami ajaloost.

Pärsia lahte ümbritsevasse piirkonda kuuluvad peale Iraagi ja Iraani veel Kuveit, Omaan, Bahrein, Katar, Saudi Araabia ja Araabia Ühendemiraadid. Antud piirkond on ajaloo vältel olnud üpris tundlik erinevate sisemiste muudatuste ja välisfaktorite suhtes, ka tänapäeval on see nagu püssirohutünn, mis võib iga hetk plahvatada, vallandades uusi konflikte ja sõdu. Võib öelda, et see on mõnes mõttes konfliktide ajalooline ürgne kolle alates kõige arhailisematest ajastutest, ehk siis alates sellest ajast, mil hakkasid tekkima tsivilisatsioonid ja linnad. See oli ja on väga paljude erinevate rahvuste, hõimude, kultuuride, usundite ja ideoloogiate ristmik.

Seal, kus tänapäeval asuvad naaberriigid Iraan ja Iraak ning seal, kus on toimunud Iraani–Iraagi sõda (1980–1988) ning seejärel leidsid aset 1991. aastal Lahesõda ning 2003. aastal operatsioon “Iraagi vabadus”, on alati olnud keeruline piirkond. Suhted naaberrahvaste vahel on selles piirkonnas olnud tihti peale (kuid siiski mitte alati) üpris pingelised.

Kui rääkida Iraani ja Iraagi aladest, siis nii 5000 aastat tagasi kui ka praegu on Mesopotaamia ja Iraani platoo loomulikuks piiriks olnud Zagrose mäed, mis eraldasid Elamit Mesopotaamiast ehk siis Sumerist ja Akkadist ning hiljem Elamit Assüüriast, Babülooniast ja veelgi hiljem Ahhemeniidide impeeriumi Babülooniast. Tänapäeval on see piiriks Iraagi ja Iraani Islamivabariigi vahel.

Ka Omaani ja tänapäeva Bahreini alade vastu tunti Mesopotaamias suurt huvi. Vallutusretked Pärsia lahe piirkonnas ei piirdunud ainult Loode-Iraani alade või Lõuna-, Lääne-Iraani või Lõuna-Iraagiga, need ulatusid üle kogu Pärsia lahe piirkonna – käidi sõdimas lõunas, kus asuvad tänapäeva Katar, Omaan, Bahrein, Araabia Ühendemiraadid ja Saudi Araabia. Tänapäeva Omaan oli muistsetes Mesopotaamia allikates tuntud väga rikka maana ja seda nimetati Maganiks, sugugi vähem ihaldusväärne polnud rikas Bahrein, mis oli tuntud

juba muistsetele sumerlastele ja akkadlastele kui Dilmun või Tilmun. Rikka Bahreiniga, kus tänapäeval on enamuses šiiia moslemid, on näiteks Iraani Islamivabariigil ammused territoriaalsed hõõrumised – need olid olemas juba viimase Iraani šahhi Mohammad Reza Pahlavi ajal (1941–1979). 1957. aastal kuulutas Iraani parlament ühepoolselt Bahreini oma provintsiks, aga tänu ÜRO sekkumisele jäi Bahrein iseseisvaks. Iraani islamirevolutsiooni järel, mis leidis aset 1979. aastal, üritati 1981. aastal Bahreini riigis kohalike šiiia vaimulike abil teha riigipööret ning kehtestada teokraatlikku režiimi, mis oleks sarnane sellele, mis oli kehtestatud Teheranis kaks aastat varem, kuid ka see katse ebaõnnestus (vt lähemalt Mölder & Sazonov & Värk 2013).

Kuveit – veel üks väike riigike Pärsia lahes, mille vastu on tuntud suurt huvi. Just tänu sellele, et Saddam Hussein hõivas selle riigi 1990. aastal, algaski Lahesõda, mis lõppes Iraagi lüüasaamise ja USA kiire võiduga. Taolisi näiteid võiks tuua nii selle regiooni lähiajaloost kui ka kesk- ja antiikajast sadu (kui mitte tuhandeid). Seetõttu on oluline mõista mitte ainult selle piirkonna religioosset, majanduslikku, multietnilist, multikultuurilist ja multiideoloogilist lähiajalugu, aga ka kaugemat minevikku, mil Pärsia lahe kandi etnogenees oli alles hoo sisse võtnud ning linnastumisprotsess ja riikluse teke just alanud.

Juba kivi- ja vaseajal leidsid seal ilmselt aset tõsisemad konfliktid – seda kinnitab kaudselts arheoloogiline materjal, kuid kõige varasemad sõjad maailma ajaloos, mille kohta meil leidub ka kindlaid kirjalikke andmeid, on toimunud just selles piirkonnas – Lähis-Idas ja Pärsia lahe kandis alates ca 27.–26. sajandist eKr. Siinkohal tuleks mainida linnriikide Uruki ja Kiši rivaalitsemist, Lagaši ja Umma sõdu 26./25.–24. sajandini eKr (Espak 2011: 115–129), Elami ning Sumeri ja Akkadi sõdu alates 27.–26. sajandist eKr jne. Sõjaliste konfliktide ammendav loetelu oleks väga pikk.

Elam, Sumer ja Pärsia lahe piirkond ning konfliktid

Selles piirkonnas asus inimtsivilisatsiooni kaks olulisemat hälli – Elami ning Sumeri-Akkadi tsivilisatsioon – need mõlemad on jätnud suure jälje inimkonna ajalukku, kuid Sumer ja Akkad on maailma mõjutanud nähtavasti rohkem.

Esimene neist – Elam (vt nt Carter & Stolper 1984) asus Loode-Iraanis, kus hiljem tekkis ja arenes Pärsia tsivilisatsioon ning kus nüüd asub modernse Iraani üks tuumikalasid – provints Fars.

Teine – Sumeri ja Akkadi alad – on tänapäeva Lõuna- ja Kesk-Iraagi territooriumil, veel üks tsivilisatsiooni hälle, Tigriise ja Eufrati jõe vaheline piirkond, tuntud kui Mesopotaamia. Siinkohal peab pidama silmas just Elami erilist asukohta Loode-Iraani aladel. See oli strateegiline koht, kus ristusid tähtsad

kaubateed. Huvitaval kombel on need ka praegu väga olulised alad Iraani ja terve Lähis-Ida seisukohalt, laiemalt aga tunnevad selle vastu huvi Euroopa, USA, Hiina ja Venemaa.

Professor Efraim Karsh kirjutab raamatus *Iraani-Iraagi sõda 1980–1988*:

Enamikus Iraani-Iraagi sõja küsitlustes on tavaks vaadelda seda konflikti viimase kokkupõrkenähtuse araablaste ja pärslaste tuhandeaastases võitluses ülemvõimu pärast Pärsia lahe ja “viljaka poolkuu” aladel. Mõned ajaloolased leiavad, et see sai alguse islamielsest rivaaliteedist Pärsia Ahhemeniidide ja Babüloonia impeeriumi vahel, teised, et Sassaniidide impeeriumi hävitamisest araablaste-muslimite poolt 7. sajandil, misjärel suurem osa pärslasi pöörati islami usku (Karsch 2010: 7).

Oma juurtega võib see Iraani ja Iraagi konflikt ulatuda lausa 3. eelkristliku aastatuhande algusse, mis tähendab, et see on ligi 5000 aastat vana. Muidugi polnud siis selles piirkonnas veel pärslasi ega araablaste, Lähis-Ida poliitiline kaart oli hoopis teine kui praegu, ning ka etniline pilt erines väga tugevasti tänapäevast. Seega peab selliste järelduste tegemisel olema üsna ettevaatlik. Samas on Lähis-Ida väga traditsiooniline ja konservatiivne, ning mitmed nähtused, mis said alguse 3, 4 või 5 tuhat aastat tagasi, on elus tänini. Näiteks sooraablastel elavad Iraagis paljuski samas piirkonnas, kus hõimud 4–3 aastatuhandet tagasi.

Seega on kaks muistset riiki, kaks inimtsivilisatsiooni hälli ning kaks nii erinevat ja samas sarnast maailma – Iraan ja Iraak – olnud kultuuriliselt, poliitiliselt, ideoloogiliselt ja etniliselt väga tihedalt seotud juba aastatuhandeid ning nad on mõjutanud teineteist suurel määral. Nad on mõjutanud tervet Lähis-Ida kultuuriruumi ja tegelikult ka kogu maailma. Kuid ajaloo vältel on nad olnud tihtipeale rivaalid ega ole seetõttu saanud rahulikult elada (vt nt Sazonov 2012a: 6–7).

Nende alade rivaalitsemine on olnud ajaloo üks pikimaid vastasseise. Kuigi muistsetel aegadel, 3.–1. eelkristliku aastatuhandeni löid Mesopotaamia ja Elami tsivilisatsioon omavahel tugevaid kultuurilisi, poliitilisi, majanduslikke ja religioosseid sidemeid, jäid nad siiski vastasteks ja olid teatud perioodidel lausa verivaenlased. Sarnane püsib situatsioon ka tänapäeval – Iraan ja Iraak mõjutavad teineteist, aga nende suhteid ei saa 20. ja 21. sajandil pidada kuigi sõbralikeks.

Elami³ tsivilisatsiooni ajalugu on keeruline, selle rekonstrueerimine pole kunagi olnud kerge ülesanne. Kirjalikke andmeid on Elamist säilinud vähe ning paljud Elami ajaloosündmused on rekonstrueeritavad üldjoontes vaid tänu Mesopotaamia (sumeri- ja akkadikeelsetele) allikatele, mis muidugi käsitlevad

Elamit enamasti lakooniliselt ning vaid teatud kontekstides ja on nii-öelda läbi imbinud sumerlaste ja akkadlaste propagandast.

Uurides Mesopotaamia ja Elami sõdu ja konflikte ei tohi unustada ka Elami geopoliitiliselt ja strateegiliselt tähtsat asukohta Lähis-Idas majanduslikult ülitähtsate teede ristmikul, üks tee läbis Susianat – Elami südamikku. Ei tohi unustada ka selle piirkonna geograafiat: osa Elamist oli mäGINE, osa aga tasandik – stepid. Elam erines Sumerist ja Akkadist geograafilises mõttes lausa drastiliselt ning võrreldes ressursivaese Lõuna-Mesopotaamiaga, kus polnud metalle, kive ega isegi metsa, oli Elam üpris rikas puidu, kivide ja vääriskivide poolest. Elamil oli ka mereäärne rannik tunduvalt pikem kui Sumeril. Ka tänapäeva Iraanil on mererannik kordades pikem kui Iraagil. Arvatavasti see saigi üheks saatuslikuks faktoriks, miks juba varadünastilised Sumeri kuningad 27.–24. sajandini eKr ning seejärel hiljem ka hilisemad Mesopotaamia valitsejad (Akkadi, Babüloonia ja Assüüria kuningad) heitsid ahneid pilke rikka Elami poole ning üritasid allutada seda piirkonda oma kontrollile. Tähtis oli ka asjaolu, et just Elami kaudu saabusid Afganistanist, Pakistanist ja Indiast Levanti sellised vääriskivid nagu näiteks lasuriit, aga ka paljud teised olulised luksускаubad. Selliste kaubanduslike arterite kontrollimine oli Sumeri ja Akkadi kuningatele väga oluline. Seetõttu võib enamikku mesopotaamlaste ja elamlaste vahel peetud sõdadest pidada majandusliku tagapõhjaga sõdadeks, mida peeti ressursside pärast (vt lähemalt Sazonov 2011: 110–116), kuigi olemas olid ka religioossed, poliitilised, ideoloogilised komponendid (ja need olid alati väga olulised). Ka Iraani ja Iraagi sõjasaastail 1980–1988 olid aktuaalsed kõik need elemendid: araablaste ja pärslaste pikaajaline viha, šiitide ja sunniitide vastasseis, Kurdistani küsimus, naftarikkad maa-alad kui üks oluline tüliallikas, konflikt piirialade ja mereranniku pärast jne.

Elamist üldisemalt

Elami riiklikust ideoloogiast ja administratiivaparaadist on teada äärmiselt vähe, kuid algselt oli see oma ülesehituselt nähtavasti föderatiivne riik, kus polnud sugugi kerge ühendada omavahel vägagi erinevaid piirkondi (Elami riikliku süsteemi ja ideoloogia kohta vt Hinz 1977: 85–89). Seetõttu üritasid Elami ülemvalitsejad siduda piirkondade valitsejaid endaga dünastialiste abieludega, mida hakati rakendama väga tihti. Lähis- ja Kesk-Idas teevad paljud šeigid ja valitsejad seda tänini. Klannilikkus, kuuluvus hõimu või mingisse perekonda on seal alati olnud ülioluline ja määrav poliitiliste otsuste tegemisel. Selle tulemusena tekkis Elamis äärmiselt huvitav, ainulaadne ja väga komplitseeritud riiklik moodustis, millel arvatavasti pole ajaloos analooge, vähemalt siinkirju-

taja ei tea, et midagi sarnast oleks kunagi eksisteerinud. Millised suhted olid elamlastel teiste rahvaste ja hõimudega, kes elasid Iraani platool, me kahjuks ei tea, kuid võime oletada. Arheoloogiliste andmete põhjal võime järeldada, et nende vahel käis aktiivne kaubitsemine ja eksisteerisid suhteliselt sõbralikud suhted (Vanden Berghe 1959). Vahel puhkesid ka konfliktid.

Elami kõige varasemast ajaloost pole peaaegu midagi teada. Ligi 1000 aastat (2500–1500 eKr) valitsesid Elamis kolm dünastiat: Avani dünastia, siis Šimaški kuningad, seejärel valitsejad, keda nimetati ülemvalitsejateks (tõenäoliselt olid nad pärit samuti Šimaškist).

Siiamaani pole ju tegelikult teada Avani ja Šimaški täpsemat asukohta. Uurijad oletavad, et Avan asus kusagil Anšanis, Šimaški aga tänapäeva Khorramabadi põhjaosas.

26. sajandil eKr domineeris Sumeri aladel mõnda aega arvatavasti Avani dünastia,⁴ kuid umbes aastal 2550 või 2500 eKr suutis Kiši kuningas Avani ikkest vabaneda. Natuke hiljem kerkis Avanis esile uus dünastia, mille rajajaks oli isik nimega Peli (isegi selle nime täpne kirja pilt ei ole teada) (Hinz 1977: 67–70).

V. Scheil avaldas 1931. aastal ajakirja *Revue D'Assyriologie et D'Archeologie Orientale* 28. numbris ühe vana-babüloonia aegse savitahvli (oletatavasti kuningas Hammurapi ajastust, 18. saj eKr) teksti, kus on kirjas II Avani dünastia 12 valitsejat ja ka ühe Šimaški dünastia kuningad (Scheil 1931: 1–8).⁵

Sama nimekirja avaldasid 1990. aastal Burkhardt Kienast ja Ignace Joy Gelb (FAOS 7: 317):

1. I Pi-e-ṛliṛ
I Ta-a-ṛarṛ![?]
I Uk-ku-ta-hi-eš
I Hi-i-šu-ur
5. I Su-šu-un-ta-ra-na
I Na-pi-il-hu-uš
I Ki-ik-ku-si-me-te-em-ti
I Lu-uh-hi-iš-ša-ṛanṛ
I Hi-še-ṛepṛ-ra-te-ṛepṛ
10. I Hi-e-lu
I Hi-ta-a
I MAN-^dMUŠ.ERIN
12 LUGAL.MEŠ šá A-wan^K[^l]I⁶
^dGi-ir-na-am-me
15. I Ta-ṛziṛ-it-ta
I E-ṛbaṛ-ar-ti

- I Ta-zi-it-ta
I Lu-[(x)-r]a-ak-lu-uh-¹ha-an¹
K [I] Ki-in-da-at-¹tu¹
20. [I] I-da-at-tù
[I] Tan-ru-uh-at-te-er
RS I E-[ba]-ar-ti
I I-¹da¹-at-tu
I I-da-¹at¹-tu-na-pi-ir
25. I I-da-at-tu-te-em-ti
12 LUGAL.ME[Š] Si-maš-ku¹-ú⁷

Tõlge vana-babüloonia keelest:

- Pieli
Taar
Ukkutahieš
Hi-i-šu-ur
5. Šušuntarana
Napilhuš
Kikkusimetemti
Luhhiššan
Hišepatep
10. Hielu
Hita
MAN-^dMÜŠ.ERIN
Kokku 12 Avani (dünastia) kuningat
15. Girnamme
Tazitta
Ebarti
Tazitta
Lu-x-rakluhhan
K Kindattu
20. Idattu
Tanruhuatter
Ebarti
Idattu
Idattunapir
25. Idattutemti
Kokku 12 Šimaški (dünastia) kuningat

Selles Vana-Babüloonia ajast pärit nimekirjas on toodud 12 Avani kuningat ja 9 Šimaški (Henrickson 1984: 98–122) dünastia kuningat, kes valitsesid Elamis ajavahemikul 2500–1850 eKr. Esimene nimekirjas on Avani valitseja Peli või Peli ning viimane valitseja selles nimekirjas on Idattutemti Šimaški dünastiast (Henrickson 1984: 98).

Šimaškil oli väga oluline koht Elami ja Mesopotaamia ajaloos ning nende suhetes. Šimaški enda nimetus esineb tekstides alates hilisemast Akkadi ajastust kuni Vana-Babüloonia ajastuni. Kõige sagedamini esineb see just Ur III (2012–2004 eKr) ajastu tekstides Mesopotaamias ning Susa linnast *sukalmah*'ide ajastust pärit Elami tekstides, mida dateeritakse ca 1900–1600 eKr (Henrickson 1984: 98–99).

Elami valitsejate dünastiad olid tihedalt seotud Avaniga. Avan oli elamlastele nagu Susa, Šimaški või Anšan – väga oluline poliitiline keskus. Mis puudutab aga Avani asukohta, siis see pole tänini teada (RIME 1: 37). Avani mainitakse ka Akkadi kuninga Rimuši (23. saj eKr) kolmandas raidkirjas (RIME 2, E2.1.2.6-8, lk 51–58; FAOS 7, Rīmuš C8, Rīmuš C 10, Rīmuš C 12). Kuningas Rimuši raidkirjas *Rīmuš C8* leiame Avani kohta järgmise lause:

Rí-m[u-u]š LUGAL KIŠ in KAŠ.ŠUDUNU A-ba-al-ga-maš LUAL Ba-ra-ah-šum^{ki} iš₁₁-ar ù Si-id-ga-ù. GÌR.NITA-šu ŠU.DU₈.A in ba-rí-ti A-wa-an^{ki} ù Su-si-im^{ki} in ÍD Qab-lí-tim

[*Rīmuš, maailma kuningas, lahingus võitis Barahšumi⁸ kuninga Abalgamaši ning vangistas Avani ja Susa vahel Qablītumi jõel*] (FAOS 7: 213–214).

Douglas R. Frayne'i oletusel võis *Qablītumi* jõgi olla kreeklaste allikates esinev *Koprates* (kreeka keeles Κοπράτης) ehk siis tänapäeva Dez (RIME 1: 37). Niisiis, Akkadi kuningas, jõhker ning vägivaldne despoot Rimuš, kes valitses 23. sajandil eKr, tegi vallutusretki Loode-Iraani aladele ehk Elamisse, kus ta purustas Barahšumi (ehk Varahse) valitseja Abalgamaši ning kusagil Susa ja Dizi jõe vahel, seal kus asub tänapäeva provints Fars, võttis selle Elami valitseja ka vangi. Elamis valitsesid tollal II Avani dünastia kuningad.

II Avani dünastia valitsemisaeg (ca 2500–2220 eKr) langeb laias laastus kokku Mesopotaamias *varadünastilise perioodiga III* (2500–2335) ja ning *Akkadi ajastu* (2334–2154) I poole perioodiga (lõpeb Akkadi kuninga Narām-Su'eni või Šarkališarri valitsemisperioodiga ca 2220 eKr).

II Avani dünastia esindajad, kes on meile tuntud:

Peli või Peli (ca 2500 eKr), võimalik, et tema oli dünastia rajaja

Tata (24. saj eKr?)

Ukku-Taheš või Ukkutahiš (24. saj eKr)

Hišur (24. saj eKr)
Šušun-Tarana (24. saj eKr)
Napil-huš (24. saj eKr)
Kikku-Sive-Temti (24. saj eKr)
Luh-Iššan (ca 2350 eKr või hiljem)
Hielu (ca 2300 eKr või hiljem)
Hita (23. saj eKr)
Kutik-Inšušinnak (23. saj või 22. saj algus)

Oluline dünastia, kes valitses 21.–19. sajandini eKr Elamis, oli Šimaški valitsejate dünastia.

Šimaški dünastia kuningad (ca 2030–1850) – periood langeb peaaegu kokku Mesopotaamias Ur III ajastu lõpuga (2112–2004 eKr) ja Isin-Larsa perioodiga (2017–1792 eKr). See oli sõdade, kaoste ja vallutuste aeg. Nii Elam kui Sumer ja seejärel ka Babüloonia pidasid omavahel kümneid sõdu ning aset leidis sadu väiksemaid konflikte.

Šimaški valitsejad:

Gir-Namme (ca 2030 eKr)
Enpi-Luhhan (ca 2010 eKr)
Hutran-Temti (2010?–1990?)
Kindattu (1990?–1970?)
Indattu-Inšušinnak I (=Idattu I) (valitses oletatavasti 1970?–1945?)
Tan-Ruhurater (1945?–1925?)
Idattu II (1925–1900?)
Indattu-Napir (1900–1875?)
Indattu-Temti (1875–1850?)

Kuid meid huvitavad antud artiklis vaid II Avani dünastia kuningad, hilisema perioodiga – Šimaški dünastiaga, me käesolevas artiklis ei tegele, sest Šimaški kuningatega kaasaegsed valitsejad Mesopotaamias olid Uus-Sumeri ja Isin-Larsa valitsejad.

Uurijad B. Kienast ja I. J. Gelb kirjutavad, et selle nimekirja ajalooline väärtus on kaheldav (“Der historische Wert dieser Liste ist zweifelhaft” – FAOS 7: 317). Kahtlustest hoolimata ei leidu ühtegi väidet, mis lükkaks selle nimekirja ümber, seetõttu ei saa välistada, et need 12 Elami valitsejat II Avani dünastiast ja Šimaški dünastiast ka tegelikkuses valitsesid. Kaudsed tõendid selle kohta on olemas, sest *Sumeri kuningate nimekiri* mainib ka Avani dünastiast, kuid üksnes 3 kuningaga, kes valitses Sumeri aladel umbes aastal 2500 eKr (FAOS 7: 317). Samas on selles nimekirjas mainitud mitmed kuningad, kes võivad olla ajaloolised isikud, ning see ei anna mulle põhjust kahelda selle nimekirja ajaloolisuses. Näiteks (raidkirja 8. reas) on toodud elamlane Luhhiššan,

Hisibrasini poeg. Ta valitses Elamis Akkadi kuninga Sargon Suure ajal, ehk siis 24.–23. sajandil eKr (FAOS 7: 180; Sargon C 7, Beischrift (e)).

Tekstis on mainitud ka kedagi Hitat ning on võimalik, et see on see sama Hita, kellega Akkadi kuningas Narām-Su'en sõlmis lepingu, mis on esimene teadaolev rahvusvaheline leping maailma ajaloos. Tekst on koostatud vana-elami keeles ja seetõttu on väga raskesti mõistetav (Hinz 1967: 66–96). Kuid sellest tuleb pikemalt juttu hiljem.

Varadünastiline Sumer ja Elam – kas permanentne *casus belli*?

Esimesed kuninglikud raidkirjad Sumerist on pärit ajavahemikust ca 2700–2600 eKr, mil Põhja-Sumeri linnriigis Kišis valitses kuningas En-Mebaragesi. En-Mebaragesit, kes valitses umbes 27. sajandil eKr on mainitud ka hilisemas sumerikeelses lugulaulus *Gilgameš ja Akka* Kiši kuninga Akka isana, samuti teistes ilukirjanduslikes tekstides. *Gilgameši ja Akka* loo kohaselt oli Kiši kuningas Akka Uruki kuninga Gilgameši rivaal, kellega Gilgameš pidi võitlema hegemoonia pärast Sumeris (vt Sazonov & Veede 2005: 47–53; Gilgameši kohta vt ka IDV I: 169; Annus 2010; Espak 2013a: 1923–1954; Fink 2013: 81–107). En-Mebaragesi on esimene kindlaks tehtud ajalooline isik Mesopotaamia ajaloos (elas oletatavasti 27. sajandil eKr), kellest on säilinud ka mõned väga lakoonilised raidkirjad. Näiteks sumerikeelne raidkiri EN.ME-barage-si E1.7.22.1 kõlab nii “1.) Me-bára-¹si” ja ülejäänud tekst on hävinud, kohe järgneb lakuun (RIME 1, EN.ME-barage-si E1.7.22.1, rida 1, lk 57). Siin on näha, et säilis vaid valitseja nimi – En-Mebaragesi. Veel üks tekst on ka ülilakooniline, aga siiski rohkem loetav. Sellele tekstile on D. Frayne'i järgi antud järgmine numeratsioon – EN.ME-barage-si 1.7.22.2 ning siinkohal toon sumerikeelse transliteratsiooni: 1) Me-bára-si 2) lugal 3) [K]IŠ (RIME 1 EN.ME-barage-si E1.7.22.2 – read 1–3, lk 57). Tõlkes kõlaks see nii: “(En)-Mebaragesi, Kiši linna valitseja (e. kuningas).”

Nagu võib näha, olid esimesed Sumeri kuningate raidkirjad väga lühikesed, kuid aegamööda muutusid need üha pikemaks, keerulisemaks ja detailsemaks. Mainimist väärib ka asjaolu, et kõige varasem teave Sumeri ja Elami suhete ning Elami poliitilise ajaloo kohta pärineb samuti valitseja En-Mebaragesi raidkirjadest (RIME 1: 37; Hinz 1977: 67). Douglas Frayne kirjutab siiski: “Suhteliselt vähe on teada poliitilisest võitlusest Mesopotaamia ja Elami vahel varadünastilisel ajal. SKL [*Sumeri kuningate nimekiri*] mainib kuningas En-Mebaragesit Kiši linnast kui seda, kes “viis Elamist relvad minema” (RIME 1: 37). Seega esimene raidkiri ja “ajalooline ürik” räägib Sumeri sõjast Elamiga

põlvkond enne Gilgameši valitsemisaega. Kui Gilgameši puhul pole tõestatud, kas ta oli ajalooline isik (kuid nii arvatakse), siis En-Mebaragesi – Gilgameši peamise vastase Akka isa – oli ajalooline isik, kelle kohta on säilinud raidkirjad ja keda (samuti nagu Gilgamešigi) on mainitud ka hilisemas sumerikeelses kroonikalaadses kuningate nimistus *Sumeri kuningate nimekiri*.⁹ See on sumerikeelne kuningate nimistu, mis loetleb valitsejad, kes valitsesid Sumeris aegade algusest kuni ca 2000. aastani eKr. Nimekirja sattusid nii mütolooilised ja legendaarsed tegelased kui ka reaalselt valitsenud kuningad (vt lähemalt IDV I: 163–167; Espak 2009: 53–63). Ka “Tummali ajaloos” olid nimetud mõned Sumeri valitsejad, nagu näiteks En-Mebaragesi.¹⁰ Oletatavasti tegi En-Mebaragesi vähemalt ühe vallutus- või röövretke Elamisse, aga võib-olla ka rohkem. *Sumeri kuningate nimekirja* kohaselt En-Mebaragesi “viis sõjasaagina relvad Elamimaalt ära” (vt IDV I: 168; vt ka Hinz 1977: 67; vt En-Mebaragesi kohta ka Michalowski 2003: 195–208).

Sumeri kuningate nimekirjas on Elamit seoses Kiši I dünastiaga mainitud järgnevalt:

83. en-me-en-barag-ge-si

84. lu₂ ma-da elam^{ki}-ma

85. ^{ēi}tukul-bi ib₂-ta-an-gam

86. lugal-am₃ mu 900 i₃-ak

(Sumeri kuningate nimekiri: ETCSL transliteratsioon: c.2.1.1)

83–86. [*En-Mebaragesi, kes vallutas Elamimaa, sai kuningaks, 900 aastat*¹¹ valitses]

Kiši kuningas Akka sai väidetavasti Uruki müüride all lüüa ning see kutsus Igor Djakonovi arvates esile elamlaste sissetungi. Elamlased olid varem saanud lüüa Akka isa En-Mebaragesi käest. Seda kinnitab *Kiši kuningate nimekiri*. Põhja-Sumeris pääses võimule Elami päritolu Avani dünastia (IDV I: 170).

Kas elamlane valitses tervet Sumerit?

Elamlaste poolt valitsetud Avani riik oli niivõrd võimas, et suutis Walther Hinzil sõnul kaua aega kontrollida Mesopotaamia alasid (Hinz 1977: 70). Kui kaua täpselt, pole teada. Igal juhul oli Avani dünastia kõige tuntum esindaja Mesilim või Mesalim, kes valitses umbes aastail 2600 või 2500 eKr ja kes esineb millegipärast tiitliga “lugal Kiš” – Kiši (Põhja-Sumeri) kuningas. Oletatavasti oli Mesilim elami päritolu, ta tuli Avanist. Ka nimi Mesilim ei kõla sumeripäraselt ja meenutab pigem elami keelt. Võimalik, et see tähendas, et nüüd said

omakorda elamlased oma kontrolli alla osa Sumerist või lausa terve Sumeri. Mesilim kontrollis Sumeri põhjapoolseid alasid ja võib-olla ka Kesk-Sumerit ning pole isegi välistatud, et ta mõjusfäär ulatus ka Lõuna-Sumeri aladele, kuna tiitel *lugal Kiš* tähendas mitte ainult Kiši linna/linnriigi kuningat, vaid laiemas mõttes ka terve Sumeri hegemooni või ülemvalitsejat. Samas oletas I. M. Djakonov, et kuigi Mesilim kandis tiitlit *lugal Kiš*, polnud ta tegelikkuses siiski Kiši valitseja (IDV I: 170).

Mesilim võis olla ka Kiši linnriigi valitseja ja ta võis kontrollida Põhja-Sumeri alasid Kiši linna ümbruses, kuid ka muid territooriume Sumeris. Oletan, et Kiš oli siiski Mesilimi otsese kontrolli all, samas pole välistatud et Kiš oli Mesilimist hoopis vasallisõltuvuses. Täpselt pole teada. Tervet Sumerit Mesilim vist ei allutanud, sest lõunas oli endiselt võimul Uruki I dünastia ehk siis Gilgameši järeltulijad (IDV I: 170).

Mesilimi autoriteet oli tunnustatud ka Lõuna-Sumeris, kus teda austati kui *suzerain*'i või ülemvalitsejat. Mesilimit on korduvalt mainitud näiteks Lagaši kuningate raidkirjades kui Lagaši ja Umma konflikti lahendajat:

Col i 6-7) me-silim-e na bí-rú-a á-áğ-ğá-ṛné'
[Me-silim püstitas (piiri) monumendi siia]
(RIME 1 E-anatum E1.9.3.2, 141, Col i, read 6–7).

Juttu on sellest, kuidas Mesilim lahendas Umma ja Lagaši kauakestnud piiritüli ning püstitas vaidluse all olevale Gu'edena põllule piirikivi. See näitab Mesilimi teatud mõjuvõimu Lagaši ja Umma üle.

Lagaši kuninga Enmetena raidkirjas *En-metena E1.9.5.1*, on pikalt juttu sellest, kuidas Umma ja Lagaši piiritüli Gu'edena põllu pärast kestis mitu põlvkonda, samuti on mainitud Mesilimit, Kiši kuningat, kes üritas seda tüli lahendada.

Col i
1) ^den-líl
2) lugal-kur-kur-ra
3) ab-ba-dingir-dingir-ré-ne-ke₄
4) inim-gi-na-ni-ta
5) ^dnin-ğír-su
6) ^dšára-bi
7) ki e-ne-sur
8) me-silim
9) lugal-kiš.KI-ke₄
10) inim-^dištaran(=KA.DI)-na-ta
11) és GÁNA bi-ra

12) ki-ba na bí-ru

(RIME 1 En-metena E1.9.5.1, lk 195, Col i 1–12).

Col i 1–12) [*Jumal Enlil, (kõikide) maade kuningas, jumalate isa, mõjuvõimsa käsuga, märkis piiri jumala Ningirsu¹² ja Šara¹³ vahel.*

Mesilim, Kiši kuningas, Jumal Ištaran käsul ulatas mõõtmiskõie põllule¹⁴ ja püstitas siia monumendi.]

Kõnealuse raidkirja kohaselt lepitasi sumerlaste peajumal Enlil Lagaši peajumala Ningirsu ja Umma peajumala Šara ning tema tahte viis täide Mesilim, Kiši kuningas, kes jumala Ištaran käsul püstitas Umma ja Lagaši piirile Gu'enda põllule piirikivi koos oma raidkirjaga. Sellega pidi tüli lõppema. Niisiis tunnistasid Umma ja Lagaš Mesilimi võimu enda üle. Vähemalt selles küsimuses. Kas nad mõlemad kutsusid Mesilimi appi, et oma tüli lahendada või kutsus Mesilimi vaid üks pooltest, või sekkus Mesilim ise nende konflikti, pole teada. Seega elamlastest oli tol hetkel Mesilimil Sumeris vaieldamatult kõige rohkem võimu ja autoriteeti.

Ka Uruki ja Uri linna valitsejad võisid ju formaalselt tunnustada Mesilimi kogu Sumeri ülemvalitsejana. Samas pole meil andmeid, mis seda kinnitaksid või ümber lükkaksid. Pärast Mesilimi surma Avani mõju Sumeris vähenes ja Sumer pääses elamlaste mõjust vabaks.

Pazuzu ja Hamazi rivaalitsemine

Varadünastiliste Sumeri kuningate seas on teada ka teisi valitsejaid, kes võitlesid Elamiga ning mõningatel nendest me peatume ka selles artiklis.

Nippuri linnas, mis oli sumerlaste püha linn, nende religioosne keskus – sumerlaste Vatikan, leiti kivist nõu fragment, millel on alljärgnev tekst – *VP 11 (Nippur 2)*:

Teksti algus on hävinud

1' [P]ù-zu-zu

TÙN.ŠÈ

Ha-ma-zi^{ki}

4' SAG.RI[G9]

[*Puzuzu,*

Hamazi võitja,

(selle) *pühendas*]

(FAOS 7: 32)

Kuna raidkirja algus on hävinud, saame välja lugeda ainult seda, et keegi Puzuzu oli võitnud Hamazi. See Puzuzu võib olla ka patronüüm, nagu oletavad Ignace Jay Gelb ja Burkhart Kienast (FAOS 7: 32).

Kes oli vürst Puzuzu, pole teada. Igal juhul sõdis ta elamlastele kuuluva Hamaziga või vähemasti oli Hamazi elamlastega väga tihedalt seotud. Elamile kuulunud või Elami mõjusfääris asunud linnriik Hamazi asus kusagil tänapäeva Hamadanis, Ülemise Zābi ja Diyālā jõe vahel (RIME 1: 47). Seega on võimalik, et tegu oli Mesopotaamia ja Elami sõjalise kokkupõrkega, mis leidis aset aastail 2500–2400 eKr.

Enna'il versus Elam

On säilinud Ur III ajast pärineva raidkirja koopia *VP C 1* (Enna'il), mille autoriks on keegi Enna'il. Tekst on samuti leitud Nippurist.

^dINANNA
En-na-il
DUMU
A-^d-raⁿzu¹
5 ELAM
TÙN.ŠÈ
[SAG].RIGx (KAB'.X)

[*Ištarile,*
Enna'il
A'anzu
poeg,
(kes) Elamit
võitis,
(selle) pühendas]
(FAOS 7: 36)

Niisiis pühendas varadünastilisel ajastul keegi sumerlane (võimalik, et ta oli hoopis semiit) Enna'il, A'anzu poeg, keda on ühe kuju fragmendil nimetatud Kiši kuningaks (LUGAL KIŠ) (FAOS 7: 36), Nippuri linnas mingi asja jumalanna Ištarile (sumeri *Inanna*) ning see informatsioon fikseeriti savitahvlile, millest hiljem Ur III (2112–2004) ajal tehti ka koopia. Raidkiri D. R. Faryne'i transliteratsioonis – *Enna-il E1.8.3.1*.

Obv.

1) ^dINANNA

2) *en-na-il*

3) DUMU

4) a-an[zú] (AM.[IM].MI).MUŠEN

5) NIM

6) GÍN.ŠÈ

Rev.

7) ur-GIŠGAL

(RIME 1 Enna-il E1.8.3.1: 75)

[1] *jumalanna Inanna (Ištar) jaoks*

2-4) *Enna-il, A-Anzu poeg,*

5-6) *kes surus maha Elami relvade abil.*

7) *Ur-Gišgal]*

Lagaši valitsejate agressioon Elami, Dilmuni ja Magani vastu

Lagaš, kelle asjadesse sekkus elamlane Mesilim, pööras pärast Mesilimi surma oma auahned pilgud Elami poole (ta tegi seda juba üsna varakult), kuid ka muud Pärsia lahe kandis asuvad maad ja riigid nagu Magan, Dilmun jt ei jäänud Lagaši tähelepanu alt välja.

26. sajandi lõpus või 25. sajandil eKr Lagašis valitsenud sumerlane Ur-Nanše tegi oma riigis palju ehitustöid (vt Espak 2011: 118). Ta arendas Lagaši riiki, selle majandust, kaubandust ja võimsust. Ur-Nanše rajas hulgaliselt templeid, kanaleid ja muid ehitisi ning oli üsna austatud terves Sumeris. Võib öelda, et ta oli võimas valitseja teiste Sumeri valitsejate seas (vt lähemalt IDV I: 195).

Oma auahnete ehitusplaanide teostamiseks vajab Ur-Nanše palju puitu ja kive, ning neid tuli importida väljastpoolt Sumerit – osta sisse suure raha eest, ning kõik naabrid arvatavasti ka ei müünud “strateegilisi ressursse” piisavas mahus –, ning selleks, et ta riik edukalt funktsioneeriks, et templid, muud ehitised ja kanalid oleksid korras, pidi Ur-Nanše tegema vahel ka rüüsteretki vajaliku materjali hankimiseks. Näiteks kirjeldab kuningas Ur-Nanše ühes raidkirjas (raidkiri *Ur-Nanše E 1.9.1.2*) puidu saamist Dilmuni saarelt (tänapäeva Bahrein) (RIME 1 Ur-Nanše E 1.9.1.2, lk 84, c. read 1–5).

Nagu näha, vajab Lagaš puitu, mida ta saigi tribuudina Dilmuni (Bahrein) saarelt Pärsia lahes. Seda, et Ur-Nanše sai Dilmunilt puiduna tribuuti, mainib ta raidkirjades korduvalt (RIME 1 Ur-Nanše E 1.9.1.22, lk 109; RIME 1 Ur-Nanše

E 1.9.1.23, lk 110 jne). See on üks esimesi tekste, kus mainitakse Mesopotaamia valitsejate sõjalisi kampaaniaid Bahreini ja Omaani aladel. Seega huvitasid sumerlasi mitte ainult Loode- ja Lääne-Iraan – Elam, Zagrose mäed, Der, aga ka maad, mis jäid lõunasse – Pärsia lahest lõunas asuvad Bahrein ja Omaan.

Niisiis langesid nii Elam kui ka Dilmun ja teisedki maad tihti sumerlaste – Lagaši, Kiši, Uri, Uruki, Adabi, Umma ja teiste Sumeri linnriikide valitsejate – agressiooni ohvriks ja sihtmärgiks, sest sumerlastel oli eluliselt oluline kontrollida tähtsaid kaubateid ning saada maavarasid – metalli, sh vaske, tina, hõbedat, aga ka puitu, kive, näiteks dioriiti, vääriskive (lasuriit) jne.

Üks tähtsamaid Lagaši valitsejaid oli sõjakas E'anatum, kes pidas 24. sajandil eKr palju sõdu naabritega ja oli üpris edukas vallutaja (vt IDV I: 195–198). Sugugi viimasel kohal polnud ka tema soov kontrollida alasid, kus oli palju metsa, kus olid mäed, mis olid rikkad metalli, kivide jne poolest. Näiteks kirjutas E'anatum oma raidkirjas *E-anatum E1.9.3.1*, et ta “[võiti]s Elami ja Subartu, metsa ja aarete (poolest) rikkad mägised maad”: 10) NIM.KI [ŠUBUR].[KI] 11) kur GIŠ. [NIG.GA] 12) [GÍN.ŠÈ bi-sè].¹⁵

Veel ühes raidkirjas kirjutab sõjakas E'anatum: *E'anatum võitis Elami, kõrge mäe* (é-an-na-túm-e NIM hur-sağ-u₆-ga GÍN.ŠÈ bí-sè).¹⁶ Siin võrdleb E'anatum Elamit kõrge mäega, mis taas vihjab Elami mägisusele nagu ka sõna NIM – “Elam” tähendas sumeri keeles “üleval”.

Akkadi invasioon Elamisse ja esimesed katsed “akkadiseerida” Elami alasid

Mõnevõrra kindlmaid andmeid Elami ajaloost leidub Akkadi kuninga Sargon (valitses 2334–2279 eKr) ja tema järglaste ajast. Sellest ajast on säilinud ka infot Akkadi ja Elami sõdadest.

2334. aastal eKr tuli Põhja-Sumeri linnas Kišis võimule auahne ja ambitsioonikas akkadlane Sargon, kes oli väga edukas vallutaja ning allutas endale terve Sumeri, seejärel Põhja-Mesopotaamia, Süüria ja lõpuks ka Elami või osa Elamist ning lõi esimese võimsa tsentraliseeritud suurriigi maailma ajaloos. Ta vallutas peaaegu terve Mesopotaamia Pärsia lahest Vahemereni.

Sargon rajas võimsa Akkadi suurriigi ning tema järglased (Sargoniidide dünastia ehk Akkadi kuningate dünastia) valitsesid muistses Mesopotaamias umbes 180 aastat.¹⁷ Me teame, et alates Sargonist keskendusid Akkadi kuningad eriti Lääne-Iraani ja Põhja-Süüria aladele. Sargoniidid ehk Akkadi kuningad tahtsid allutada need alad oma ülemvõimule just nende loodusliku rikkuse pärast. Liibanonis, mis asub läänes Vahemere rannikul, kasvas väga võimas seedrimets ja see huvitas väga nii varadünastilisi Sumeri kuningaid kui

ka Akkadi kuningaid, hiljem Uus-Sumeri, Babüloonia ja Assüüria valitsejaid. Põhja-Süürias olid metallide leiukohad, Iraanis kivi. Seetõttu üritasid Mesopotaamia valitsejad, kelle territooriumil seda kõike polnud, innukalt (vahel isegi meelegeitlikult) saada neid alasid oma kontrolli alla. Terve hulk linnu, linnriike ja väikseid kuningriike langes Akkadi kuningate agressiooni ohvriks. Ebla, Simurru, Mari jt territooriumid olid alad, mida Akkadi kuningad vahetevahel rüüstasid ja vallutasid (van de Mierop 2004: 63).

Sargon vallutas Sumeri, Akkadi ja Süüria ning sai sisuliselt terve Mesopotaamia valitsejaks. Ta surus isegi maha Zagrose mägedes asuvad hõimud ja purustas Elami võimsuse, vähemalt ta ise väitis seda. Seetõttu nimetaski Sargon ennast “tagasihoidlikult” *maailma kuningaks, Elami ja Barahšumi (e Varahse) kaitsjaks* (Hinz 1977: 70).

Unistades impeeriumi laiendamisest ida ja loode suunas, võttis Sargon ette sõjakäigu Elami vastu. See leidis nähtavasti aset tema 55 aastat kestnud valitsemisaja lõpus, ning see oli väga ränk ja ohtlik sõda. Umbes 2280. aastatel eKr või pikema kronoloogia järgi hoopis ca 2325. aastal eKr valitses Elamis kuningas Luhhiššan, kes oli pärit Avanist. Sargon sõdis temaga, kuid jättis Luhhiššani siiski Akkadi vasallina troonile. Sargon tuli võitjana Susasse ja viis sealt minema tohutu sõjasaagi. Luhhiššan suri tõenäoliselt varsti pärast seda, sest Avani kuningaks sai tema poeg Hišepatep (Hinz 1977: 71).

Järgnevalt tuleb juttu mõningatest Akkadi kuningate raidkirjadest ja dateerimisvormelitest, mis kajastavad põgusalt Elami ajalugu seoses Akkadi kuningate pretensiooniga olla maailma valitsejad, sh kontrollida ka Elamit.

Sargoni dateerimisvormel D-4. *Sargon 3* kõlab nii:

m[u Šar-um]-GI-né L^{ki}NIM^{ki} mu-hul-a
[Aasta, pärast seda, kui Sargon Elami hävitas]
(FAOS 7: 50).

Nagu iga piiramatu võimuga valitseja, armastas Sargon kasutada oma eesmärkide saavutamiseks aktiivselt propagandat, mida kinnitab näiteks seesama dateerimisvormel. Sargon väidab ametlikult, et hävitas Elami (NIM^{ki}), kuid see on päris suur territoorium, ja seda vallutada polnud kerge – see oli mägine maa, mägedes palju metsi, maastik keeruline. Vaevalt suutis Sargon vallutada terve Elami ja liita selle oma riigiga. Sama arvas näiteks vene assürioloog Igor Djakonov, kes kirjutab: “Kuid Elam polnud nähtavasti muudetud lihtsalt Akkadi suurriigi provintsiks, seal jäid endiselt valitsema kohalikud valitsejad” (IDV I: 239).

Seega võib rääkida pigem Elami või isegi osa Elami vasallisõltuvusest Akkadist. Kuigi tundub, et Elamist ei saanud provintsi Akkadi impeeriumi koosseisus, võis osa Elami alasid olla ka otseselt allutatud Akkadi võimule. On ju

säilinud näiteks üks silinderpitsat *S-4*, mis kuulus akkadlasele *Ešpum'ile*, kes oli Akkadi kuberner Elamis ja Akkadi kuninga Maništūšu (Sargoni vanem poeg) funktsionäär (FAOS 7: 39). Kuid see võib olla ka fiktsioon, ja sel juhul on tegu Akkadi propagandaga.

Vägivaldne Rimuš purustab Elami väed: Akkadi ikke taaskehtestamine ning küüditamised ja tapatalgud Elamis

Varsti suri ka Sargon Suur, “maailma kuningas”, “Barahšumi kaitsja” nagu ta ennast tituleeris. Akkadis pääses võimule Sargoni noorem poeg Rimuš (2279–2270). Sel ajal kui Sumeris oli ülestõus, üritas Elami kuningas Hišepratep, kes oli Avani valitseja, saada lahti Akkadi ülemvõimust. Rimuš oli sel ajal sunnitud suruma maha ülestõuse oma riigis ja taasvallutama Sumerit, alles siis võis ta pöörata pilgu Zagrose mägede ja Elami poole. Rimuš vallutas Deri linna ja umbes 2312. või siis 2275. aasta paiku tungis ta Elamisse. Ta purustas elamlased ja nende liitlased, seejärel toimus suur lahing Susa ja Avani vahel. Mis sai Elami kuningast – pole teada. Tõenäoliselt sai ta surma. Elam oli rüüstatud (Hinz 1977: 71).

On säilinud kuningas Rimuš'i raidkirja koopia – *Rimuš C6* (FAOS 7: 205–211), milles leidub järgmine lõik:

[1-25.] *Rí-mu-uš* LUGAL KIŠ in KAŠ.ŠUDUN A-「ba」-al-ga-maš 「LUGAL」Ba-ra-ah-šum^{ki} iš₁₁-ar ù Za-ha-ra^{ki} ù NIM^{ki} in qáb-li Ba-ra-ah-šum^{ki} a-na KAŠ.ŠUDUN ip-hu-ru-nim-ma iš₁₁-ar ù 16.212 GURUŠ. GURUŠ *u-ša-am-qí-it* 4.216 LÚxKÁR ŠU.DU8.A ù *E-mah-si-n*[i] LUGAL NIM^{ki} Š[U.DU₈.A]

[*Rimuš, maailma kuningas, lahingus Abalgamaši, Barahšumi kuninga, võitis: ja kuigi Zahara ja Elam Barahšumi keskel lahinguks kogunesid, kuid ta (Rimuš) jäi võidukaks. Ja 16 212 meest tappis; 4216 vangistas. Samuti Emahsini, Elami kuninga, võttis ta vangi*] (FAOS 7: 206).

Aage Westenholz kirjutab: “Kolmandal aastal rahustas Rimuš Elami ja Barahšumi. Selle sõjakäigu üks tulemus oli sõjasaagina kaasa võetud suure hulga kivist anumate pühendamine erinevatele jumalatele kuningriigi peamistes keskustes, alates Sipparist põhjas kuni Uri linnani lõunas” (OBO 160/3: 42–43).

Rimuš pidi sõdima ka Barahšumiga (ehk Varahse) ja teiste Elami piirkondadega. Barahšumi kuningas Abalkamaš ja Barahšumi linna valitseja Sitkau ning nende liitlane – Zahara linna valitseja Unkapi (variant Sakarpi) olid selles

sõjas Rimuši vastasteks. Rimuš purustas ühinenud Barahšumi, Zahara ja Elami väed. Oli palju langenuid ja vange. Kui uskuda raidkirja *Rīmuš C6*, tapsid kuningas Rimuši väed väidetavalt 16 212 elamlast, 4216 elami sõjameest olid vangistatud ning seejärel ilmselt küüditatud, nende hulgas ka Elami kuningas Emahsin (IDV I: 244). Need on maailma ajaloos esimesed andmed teise riigi sõjameeste küüditamise kohta.

Sellest ajast hakkas Akkadi ideoloogia roll veelgi kasvama ja see muutus Elamis väga mõjukaks. Susas sai bürokraatia keeleks akkadi keel, kohalikud Elami valitsejad, kes olid nüüd Akkadi kuninga vasallid, hakkasid kasutama sumerikeelseid tiitleid nagu *ensi* (kuberner) ja *šagina* (kindral, asehaldur). Kuid see võib-olla ei räägi veel sellest, et Akkad oli Elami lõplikult vallutanud. Vaatamata kuningatele Sargoniidide dünastiast säilitas Elam arvatavasti oma suveräänsuse (van de Mieroop 2004: 63). Kuid leidub ka arvamusi, et Elam oli Akkadi täieliku kontrolli all.

Just Rimuši ajast on teada esimesed andmed Elami riikliku ülesehituse kohta: riiki juhtis valitsejate kolmik, üks neist oli ülemvalitseja (Hinz 1977: 72).

Maništūšu sõjaretked ja vallutused Pärsia lahe kandis

Sargoni vanem poeg, vägivaldse Rimuši vend, kuningas Maništūšu (2269–2255) tuli võimule pärast Rimuši vägivaldset surma ca 2269. aastal eKr (Maništūšu kohta lähemalt vt Eppihimer 2010: 365–380). Arvatavasti Maništūšu korraldaski selle mõrva (vt Oates 1979: 35). Vennatapja Maništūšu tegi mitmeid vallutusretki ning nendel oli kindel “majanduslik” ajend. Ta jätkas Susa piirkonna akkadiseerimist. Maništūšu vallutas Anšani ja Elami ranniku Pärsia lahe kandis.

Maništūšu tungis jõhkralt Elamisse (Edela-Iraan), nagu oli teinud tema vend Rimuški, kuid ta tegi rüüsteretke ka Pärsia lahe lõunapoolses osas asuvasse Maganisse (tänapäeva Omaan) (OBO 160/3: 44). Maništūšu rüüstas põhjalikult neid Pärsia lahe piirkondi. See oli üks sadadest või tuhandest konfliktidest, mida on näinud Pärsia laht viimase 5000 aasta jooksul. Oma tuntud *Standardi raidkirjas*, mis on meieni jõudnud viies originaalses eksemplaris (enamasti steelide või kivist kujude fragmendid) ning hilisemate koopiatena (Vana-Babüloonia ajast), räägib sõjakas Akkadi kuningas Maništūšu sellest, et ta sooritas rööv- ja vallutusretke Elamisse ning Omaani, kus ta purustas Anšani¹⁸ ja Šerihumi väed ning 32 linnast koosneva sõjalise liidu. Need 32 linna või linnriiki asusid üle Alumise Mere (Pärsia laht), oletatavasti kusagil tänapäeva Omaani aladel (RIME 2 Man-istūšu E2.1.3.1, lk 74; OBO 160/3: 46). Järgnevalt tsiteerin seda teksti vana-akkadikeelses originaalis koos tõlkega.

(1-63.) *Ma-an-iš-tu-šu* LUGAL KIŠ *i-nu An-ša-an*^{ki} ù Šè-rí-hu-um^{ki} SAG. GIŠ.RAⁿⁱ *ti-a-am-tàm sa-pil-tàm MÁ.MÁ.GIŠ.LA^e u-ša-bì-ir URU^{ki}.URU^{ki} a-bar-ti ti-a-am-tim 32 a-na KAŠ.ŠUDUN ip-hu-ru-nim-ma iš₁₁-ar ù URU^{ki}.URU^{ki}-šu-nu SAG.GIŠ.R[A] EN.E[N-šu-nu] [u-ša-am-qí-it] ʾú ʾi[s] Í[D...] a-dì- ʾma hu-rí KÛG il-qù-ut sa-dú-e a-bar-ti ti-a-am-tim sa-pil-tim NA₄NA₄-šu-nu GI₆ i-pu-l[am-ma] in MÁ.MÁ i-ša-na-ma in KAR^{ri-<im>} ši A-kà-dè^{ki} ir-ku₈-us DÛL-šu ib-ni-ma a-n[a] ^dEn-líl A.MU.RU ^dUTU ù ^dA-ba₄ ú-má la sú-ra-tim lu kí-ni-iš-ma ša DUB sú-a u-ša-sà-ku-ni ^dEn-líl ù ^dUTU SUHUŠ-šu li-sú-ha ù ŠE.NUMUN-šu li-il-qù-tá.¹⁹*

(1–63) [*Maništušu, maailma kuningas, pärast seda kui ta Anšani ja Šerihumi (Širihumi) vallutas, (läbi) Alumise mere*²⁰ ... *laevadel ujuda lasi. Linnad mere teisel poolel*²¹ [arvuga] *32 lahingus ühinesid, aga tema [Maništušu] [need] alistas ja nende linnad vallutas, nende valitsejaid surmas. Ning jõgedest ... kuni väärismetallide kaevandusteni [maa] ta vallutas. Mäed Alumise mere teisel poolel: nende mustad kivid ta tõi, ja laevadele laadis peale ja Akkadi kai juurde randuda lasi. Oma kuju valmistas ja [jumalale] Enlilile selle pühendas. Šamašit ja Aba't ma manan: pole vale, ... Kes selle raidkirja hävitab, tolle Šamaš [variant: Enlil] ja Istar [variant: Šamaš] tema juured võivad välja tõmmata ja tema seemned välja nokkida*].²²

Lisaks rööv- ja vallutusretkedele Pärsia lahe kanti said Akkadi kuningad (Sargon, Rimuš, Maništušu, Narām-Su'en jt) vasallriikidest tribuuti hõbedas, vases, tinas, kivis, vääriskivides, puidus jne. Erilist huvi pakkusid just Pärsia lahe ääres asuvad riigid ja hõimud – Bahreini, Omaani, Loode-Iraani alad, kuna sealt sai viirukit, dioriiti, kive, metalli jne.

Samuti toimus aktiivne kaubandus: kaubalaevad käisid Akkadi kuningate ajal kauba järel mitte ainult Maganis (Omaan) ja Dilmuni saarel (Bahrein), aga ka Meluhhas (Induse org). Me teame, et hiljem tegi Maništušu poeg kuningas Narām-Su'en (23. sajandil eKr) retke üle Pärsia lahe ja vallutas Magani. Seega tegi Narām-Su'en katse saada oma kontrolli alla eluliselt tähtsad ressursid (van de Mieroop 2004: 63).

Narām-Su’en ja Hita. Kas sõprusleping Elamiga ja vasallisuhed?

Akkadi kuningas Narām-Su’en või Narām-Sîn (valitses 2254–2218), Sargoni lapselaps ja Maništušu poeg, tappis oletatavasti oma isa Maništušu ja tuli võimule 2254. aastal (Edzard 2004: 86; vt ka Selz 2005: 71–72).

Narām-Su’en oli suur vallutaja ja Akkadi impeerium saavutas tema ajal oma võimsuse tipu, ka territoriaalne maksimum oli nüüd käes.²³ Elam oli nüüd Akkadi riigi üks kõige idapoolsemaid alasid. Kas vasallina või provintsina, pole teada. Narām-Su’eni raidkirjades ei leidu Elami sõdade kohta teavet, samuti nagu see oli Sargoni, Rimuši ja Maništušu puhul. Avanis valitses sel ajal Hita (ilmselt see sama Hita, keda on mainitud ülaltoodud vana-babüloonia ajastu savitahvlil, kus oli nimekiri II Avani dünastia ja Šimaški kuningatest (FAOS 7, 317, rida 11).

Oletuslikult just Hitaga sõlmiski Narām-Su’en pika kronoloogia järgi *ca* 2260. aastal eKr ja keskmise kronoloogia järgi *ca* 2223. aasta paiku või natuke hiljem sõpruslepingu (Hinz 1967). See on äärmiselt huvitav ajalooline fakt. See on maailmas esimene teadaolev kirjalik rahvusvaheline leping kahe riigi vahel. Samuti on see üks tähtsamaid Elami ajaloolisi dokumente. Leping on koostatud savitahvlil, mis leiti Susast. Praegu peaks see asuma Pariisis Louvre’is. Leping on suhteliselt pikk – kuus tulpal igal savitahvli poolel, kuid see tahvel on saanud tugevasti kannatada. Seega umbes 4200–4250 aastat tagasi sõlmiti maailma ajaloo esimene rahvusvaheline leping, millest meie ajani on säilinud fragmendid.

Nähtavasti võidi selliseid lepinguid sõlmida ka varem, aga need pole säilinud või pole neid veel avastatud. Võimalik, et Lagaši valitseja Enmetena ajal 24. sajandil eKr oli sõlmitud mingi leping Uruki valitsejaga, kuid selle kohta pole kindlaid andmeid (vt nt Sazonov 2015). Ka Umma ja Lagaši vahel võis kehtida mingi leping, eriti arvestades seda, et Mesilim üritas umbes 2500. aastal eKr konflikti lahendada ja püstitas mingi steeli või piirikivi Lagaši ja Umma piirile.

Kõige hämmastavam asjaolu Hita ja Narām-Su’eni lepingu puhul on see, et dokument on koostatud elami, mitte akkadi keeles. Igal juhul pole akkadi versiooni teada, kuigi oleks loogiline oletada, et lepingust pidi olema ka akkadikeelne variant. Palju sellest lepingust jääb paraku veel dešifreerimata, palju esineb keerulisi ja raskestimõistetavaid kohti ning kahjuks on seetõttu osa sisust kohati ebaselge ja spekulatiivne. Isegi kuninga nimi on hävinenud, aga teadlased (G. G. Cameron) oletasid, et kuningaks pidi olema Hita. Õnneks ühte ja teist saab siiski välja lugeda ja teha mingeid järeldusi. Tegu on sõprus- või liidulepinguga, kus Elami kuningat Hitat (kui see ikka oli Hita) ja Akkadi kuningat Narām-Su’eni on mainitud kui enam-vähem võrdseid partnereid.

Arvatavasti soovis Narām-Su'en, kellel oli valitsemise lõpu poole probleeme Zagrose mägedes elavate gutilastega, hoida gutilasi kontrolli all ning vajas seetõttu lepingut Elami kuninga Hitaga. Ka Hital võisid olla mingid pragmaatilised kaalutlused, et sõlmida leping vana vaenlasega (Akkadi impeeriumiga) (Hinz 199: 73–75).

Leping algab järgnevalt:

I. *Kuulake, jumalanna Pinenkir²⁴ ja teie, helded taeva jumalad* [Seejärel loetletakse mitukümmend Mesopotaamia ja Elami jumalat, sh ka Amba, Akkadi dünastia kuningate isiklik jumal!]

II. *Hoidku meid Susa jumalad! Jumalatele toovad kuningad vande. Jumalale Nahitile on hingega ustav kuningas, jumalale Inšušinakile hingega ustav kuningas, jumalannale Šiašum, jumalale Napirile ja jumalannale Narundale hingega ustav kuningas!* [...].

III. [...] *Mitteallumist Akkadile enda juures ma ei kannata. Kaitsku mu väejuht* [selle] *lepingu mitteallumise eest. Narām-Su'eni vaenlane on minu vaenlane, Narām-Su'eni sõber on mu sõber, [kuna] tema [Narām-Su'eni] kingid on meeldivad. Tema kinkide nimel kaitsku [Elami] alamaid Narām-Su'eni liitlasi. Narām-Su'eni vaenlane on*

IV. *minu vaenlane, Narām-Su'eni sõber on minu sõber, [kuna] tema [Narām-Su'eni] kingid on meeldivad. Tema kinkide nimel kaitsku [Elami] alamaid Narām-Su'eni liitlasi.* [...].

(Tõlgitud Strutševski 1987: 17 järgi.)

Vande tunnistajaks toodi Susa ja neli akkadi jumalat – kokku 37 jumalust. Lepingus on ka selline tsitaat: “Narām-Su'eni vaenlane on samuti minu vaenlane, Narām-Su'eni sõber on ka minu sõber” (Strutševski 1987: 16, 17). Elami kuningas kohustus aitama kaasa Akkadi õitsengule ja takistama igasugust vaenulikkust kahe rahva vahel. Pärast lepingu sõlmimist, lõpus pühendas preester-oraakel ja kirjutaja Šarriš-takal²⁵, Narām-Su'eni ametnik ja n-ö sekretär Susa linnas, kujukese “Narām-Su'eni elu eest”. See kuju oli sumeri-akkadi allilma isanda jumal Nergali abikaasa (Hinz 1977: 75).

Varahse oli allutatud Akkadile ja selle kuningas Hupšumkipi oli võetud vang, vangistati ka Aramani ja teisi valitsejaid. Oletatavasti läks Narām-Su'en ca 2218. aastal vallutama Zagrose mägedes elanud guti hõime, kuid sõjakäigul tal ei vedanud, ning suur vallutaja, “nelja ilma kaare kuningas” ja “Akkadi jumal”, nagu ta ennast nimetas, sai lahingus gutilastega surma umbes aastal 2218 eKr või natuke hiljem.²⁶

Osa assürioloogide arvavadki, et Narām-Su'en sai surma sõjakäigul gutilaste vastu – nii arvas näiteks tuntud vene assürioloog Igor Djakonov (1959: 236). Ka käesoleva artikli autor kaldub arvama, et Narām-Su'en võis saada surma sõjas

gutilastega. Hilisem sumeri ja vana-babüloonia pärimus väidab (legendides ja lugulauludes), et Narām-Su’en sai surma lahingus gutilastega (Sazonov 2010: 112–126, http://www.usuteadus.ee/failid/2_2010/Sazonov.pdf).

Kuid see võib olla ka väljamõeldis ja uus-sumeri või vana-babüloonia preestrite propaganda. Siinkohal tasuks ehk mainida, et nii Sargon kui ka Narām-Su’en said hilisemates Mesopotaamia kroonikates ja legendides enamasti *ideaalse kuninga* prototüüpideks, keda järgisid paljud hilisemad Mesopotaamia valitsejad. Samas sai Narām-Su’enist ka esimene negatiivne valitseja maailma ajaloos, “halva ja neetud kuninga”, ebaõiglase valitseja arhetüüp, keda jumalad karistasid tema ülbuse pärast (vt Sazonov 2010: 112–126).

Uus-Sumeri ajast (2112–2004) alates sai Narām-Su’enist õnnetusi toov kuningas, kes eiras jumalate eeskirju ja norme ning kes astus ülbelt üle jumalate käskudest ja esitas sellega jumalatele väljakutse. Seetõttu otsustasidki Mesopotaamia peamised jumalad teda karistada – seda kirjeldabki sumerikeelne legend *Akkadi needus*, mis loodi Uus-Sumeri ajal. Narām-Su’en oli jumalate poolt neetud. Sellest tingituna varises kokku ka Akkadi riik ja kuninglus anti barbaarsetele gutilaste hõimudele, kes tungisid Akkadi impeeriumi aladele, vallutasid ja hävitasid selle. Narām-Su’en langes lahingus gutilastega (Jacobsen 1987: 359–374; vt tõlget ka ETCSL, c. 2.5.5.1, [http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/27.12.2013.c.2.1.5.\(The cursing of Agade\)](http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/27.12.2013.c.2.1.5.(The%20cursing%20of%20Agade)); vt ka Sazonov 2010: 115).

2013. aastal tuli Eesti assürioloog Peeter Espak ajakirjas *Tuna* välja huvitava hüpoteesiga ning pani kahtluse alla selle, et Narām-Su’en langes lahingus gutilastega, tuues välja mõningaid kaalukaid vastuargumente. Peeter Espakil võibki olla õigus. Ta kirjutab:

*Sazonovi analüüsiga kuninglike tiitlite arengust sellel ajastul peab igati nõustuma. Küll aga väidab ta Akkadi impeeriumi ja gutilaste ajastu kohta järgmist: “Esimene teadaolev ajalooline gutilaste pealik Enridavazir võttis oma raidkirjas Sipparis kasutusele Akkadi kuninga Narām-Su’eni tiitli ‘nelja ilmakaare valitseja’. Võib oletada, et seesama Enridavazir võitiski lahingus Narām-Su’eni. On ju teada, et Narām-Su’en langes lahingus gutilastega.” Arvamus, et Erridu-pizir oli esimene gutilaste valitseja, põhineb Thorkild Jacobseni oletusel: *The Sumerian King List. Assyriological Studies 11. The University of Chicago Press, Chicago–London, 1939, lk 117. Jacobseni arvamus võib osutada ka õigeks, kuid ei ole hetkel faktiliselt kinnitav. Samamoodi ei ole säilinud ühtegi kirjeldust selle kohta, nagu oleks Narām-Su’en pidanud lahinguid gutilastega või kuningas Erridu-piziriga. Ka tõdemus, nagu oleks Narām-Su’en langenud lahingus gutilastega, põhineb oletatavasti Ur III dünastia ajal koostatud kirjanduslik-mütoloogilisel teosel Akkadi needmine. Selle teose kasutamine ajalooallikana ei ole põhjendatud ja teoses kirjeldatavad sündmused**

on vastuolus autentsete andmetega, mis pärinevad Narām-Su'eni enda eluajast. Küll on aga lahingutest gutilastega juttu järgmise kuninga Šarkališarri raidkirjades. Samas küsimus, kuivõrd on muistse ajaloo uurimisel ka mütoloogilised tekstid kasutatavad ajalooallikatena, on pideva arutelu teemaks nii Lähis-Ida uuringutes kui iseäranis ka Vana Testamendi teaduses (Espak 2013b: 8).

Peeter Espaki idee tundub realistlik, aga siiski on võimalik ka see variant, et Narām-Su'en sai surma lahingus gutilastega. Igal juhul on teada, et pärast Narām-Su'eni surma hakkas Akkadi suurriik kiiresti alla käima, nõrgenema, ja seda kasutasid ära nii Iraani aladelt ilmunud gutilased (kes hakkasid Akkadi linnu hõivama) kui ka Elam. Elam (või vähemalt Akkadist sõltuv osa Elamist) tahtis vabaneda Akkadi ülemvõimust. Elami kuningal Kutik-Inšušinakil õnnestuski vabastada Elam Akkadi ikkest (Hinz 1977: 75–77). Kuid tegelikkuses pole teada, kas Elam osutus võidukaks sõjas Šarkališarri vastu, pole teada, kas see sõda üldse aset leidis.

Šarkališarri ja Kutik-Inšušinak: Akkadi riigi allakäik ja Elami lühiajaline tõus

Mainimist väärib ka see, et Kutik-Inšušinak oli ainuke Elami valitseja, kes kasutas Elami lineaarkirja. Juba Narām-Su'eni ajal oli ta tõusnud Susa linna valitsejaks ja ta isa Sinpihišhuk oli kuningas Hita noorem vend. Kui pärast Narām-Su'eni surma ca 2218. aastal eKr tuli Akkadis võimule Šarkališarri, kes pidi nüüd võitlema gutilastega ja muude rahvastega ning tegelema sisemiste mässudega impeeriumis, et säilitada Akkadi suurriiki, tekkis Kutik-Inšušinakil võimalus hiilgavaks karjäärriks Elamis. Ta ei saanud kohe küll kuningaks, kuid tänu oma sõjaretkedele laiendas ta tohutult oma võimu ja alasid. Lõpuks millalgi 23. sajandi lõpus, võimalik et 2200. aasta paiku saigi Kutik-Inšušinak Elami kuningaks. Enda koostatud akkadikeelsetes raidkirjades nimetas Kutik-Inšušinak ennast nüüd *võimsaks Avani kuningaks*, aga elamikeelsetes raidkirjades koguni *terve maa kuningaks, väljavalituks, võidukaks*. Huvitav on ka see, et just tema raidkirjas näeme universalistlikke väljendeid ja just selliseid, mida kasutas Narām-Su'en, kes mõtles välja tiitli 'nelja ilmakaare kuningas'. Just sellest on järeldatud, et elamlased võisid olla edukad mingis sõjalises konfliktis Akkadiga ja kuna Akkad võis lahingu (või lahingud) kaotada, oli ka Kutik-Inšušinakil põhjust hakata kasutama Akkadi kuninga tiitleid (Hinz 1977: 76).

Kutik-Inšušinak oli formaalselt Akkadi kuninga Šarkališarri vasall vähemalt mõnda aega.

Samas ei olnud Šarkališarri enam nii palju võimu nagu oli kunagi tema isal Narām-Su’enil, et kontrollida Elamit. Ta pidi võitlema terve Akkadi eksistentsi pärast, loobuma oma isa tiitlitest nagu *Akkadi jumal ja nelja ilmakaare kuningas* (OBO 160/3: 56). Seevastu Kutik-Inšušinak, kelle võim ja ambitsioonid suurenesid tohutult, kirjutas enda kohta oma steelil, et jumal Inšušinak “pööras tema poole oma helde pilgu ning andis talle neli ilmakaart” (Hinz 1977: 75–77).

Võimalik, et Kutik-Inšušinaki poolt kasutusele võetud Akkadi kuningate universalistlikud väljendid ja epiteedid olid seotud küll Akkadi sisemise nõrgenemise ja allakäiguga, aga mitte Akkadi lüüsaamise ja kaotustega sõjas või sõdades Elamiga. Võib oletada, et Narām-Su’en sai lüüa mingis sõjas Zagrose mägede või Elami kandis, kuid ehk polnud tegemist mitte gutilaste, vaid muude hõimudega, võimalik, et hoopis Elami väed purustasid ta. Kuidas muidu seletada seda, et endine Akkadi vasall, Elami valitseja võtab üle Narām-Su’eni tiitli ‘nelja ilmakaare valitseja’, mis tähendas ju maailmavalitseja ja kuningate kuninga staatust? Seega võis Kutik-Inšušinak taotleda endale seda rolli ehk maailmavalitseja staatust, mida taotles kunagi Narām-Su’en.

Arvatavasti meeldis nelja ilmakaare idee Kutik-Inšušinakile väga ja ta võttis selle Narām-Su’enilt üle. Karta polnud midagi, sest suur jõhker vallutaja, juht ja õpetaja, rahvaste isa, Akkadi võimas ja kangelaslik jumal ning võrratu nelja ilmakaare kuningas oli juba mõned aastad hauas; tema poeg Šarkališarri, kes isegi ei pretendeerinud isa jumalikule staatusele ja auahnele titulatuurile, kaotas kontrolli mitmete alade üle ja üritas päästa seda, mis päästa andis. Ei saa ju nii jääda, et suure juhi ja maailmavallutaja koht on vaba, keegi peab olema “maailma kuningas”. Kuid Kutik-Inšušinaki loodud Elami-Avani suurriik ei andnud kaugeltki välja isegi Šarkališarri käsutuses olnud nõrgenenud Akkadi impeeriumi jäänuste mõõtmeid, rääkimata juba tohutult suurest Narām-Su’eni aegsest impeeriumist, mis hõlmas territooriume alates Lõuna-Türgist kuni Edela-Iraanini. Aga suuri ambitsioone Kutik-Inšušinakil jätkus, nagu näiteks ka 14. ja 15. sajandi Bütsantsi keisritel, kelle käsutusse jäi vaid väike lapike maad Konstantinoopoli linna ümber, kuid auahne keiserlik titulatuur ja suured ambitsioonid säilisid täies mahus kuni Bütsantsi hävinguni 1453. aastal.

Kuid ka Avani dünastia võimsuse ja hiilguse ajad olid juba lõppemas. Ligikaudu 2200. aasta paiku²⁷ või natuke hiljem – kuid hiljemalt aastatel 2150–2140 eKr, kadus see dünastia ajaloo areenilt. Tõenäoliselt langesid nii Elam, kui ka Akkad gutilaste ja muude hõimude ohvriks. Ligikaudselt 2154. aastal eKr langes lõplikult juba väga nõrgaks muutunud Akkadi riik. Selleks ajaks olid ka Avani dünastia päevad kas lõppemas või lõppenud. Sumer ja Akkad olid selleks ajaks sattunud ligikaudu 50 aastaks gutilaste ülemvõimu alla, millest vabastas Sumeri Uruki V dünastia kuningas Utu-hegal aastail 2120–2110 eKr (Espak 2013b: 7–15).

Mis sai edasi?

Kui gutilaste võim Sumeris ja Akkadis 21. sajandi lõpus otsa sai, rajas Sumeri kuningas Ur-Namma (2112–2094) võimsa Uus-Sumeri suurriigi ning allutas kogu Mesopotaamia (Marchesi 2013: 285–292). Elam oli tol ajal nõrk. Ilmselt suutsid Ur-Namma ja ta poeg Šulgi kontrollida ka mõningaid Elami alasid.

Sumeri võimu sai Elam eriti tunda siis, kui Sumeris asus valitsema kuningas Šulgi (2094–2047) (Sazonov 2008a: 84–107), Uus-Sumeri kõige hiilgavam ja võimsam kuningas, kes kontrollis Lähis-Ida Vahemerest kuni Pärsia laheni, nagu kunagi varem olid seda teinud Narām-Su'en või Sargon. Šulgi vallutas Susa piirkonna, kus asusid valitsema Uri linnast määratud asehaldurid, ning korraldas mitu retke ka Anšani elamlaste vastu.

Šulgi korraldas näiteks ehitustöid mitte ainult Sumeris ja Akkadis, vaid ehitas ka Susasse templi “oma isandale, jumal Inšušinakile” ja tegi rikkalikke annetusi teistele Elami templitele. Šulgi oli nutikas poliitik, ta hakkas oma valitsemise lõpus looma Elami palgasõduritest väeosi. Nende eesmärk oli tugevdada Sumeri garnisone ja armeeüksusi. Uus-Sumeri kuningad andsid oma sugulasi Elami valitsejatele naisteks, näiteks kuningas Šu-Su'en, Šulgi pojapoeg, andis ühe oma tütre kaasaks Anšani valitsejale. Nii sidusid Sumeri kuningad Elami valitsejaid oma dünastiaga (Hinz 1977: 79).

Olukord Lähis-Idas muutus, kui 2030. aasta paiku eKr tõusis võimule viimane Uus-Sumeri kuningas Ibbi-Su'en. See auahne ja alguses edukas valitseja lõpetas äärmiselt nukralt. Kui läänest sisse tunginud lääne-semiidi päritolu amoriidi hõimud hakkasid hõivama Sumeri ja Akkadi linnu, reetis Isini linna asehaldur ja kindral akkadlane Išbi-Erra 2017. aastal oma kuninga ning kuulutas ennast Isini kuningaks. Temaga ühinesid mitmed Ibbi-Su'eni asehaldurid, mis nõrgestas veelgi Uri võimsust ja Uus-Sumeri kuningriik hakkas lagunema. Seda asjaolu ei jätnud kasutamata elamlased, kes tungisid Sumerisse. Elamlaste retke saatis edu ning 2004. või 2003. aastal eKr vallutasid ja rüüstasid Elami väed Uri, hävitades Uus-Sumeri riigi jäänused. Nad viisid kuningas Ibbi-Su'eni vangi Elamisse, kus too nähtavasti jõhkralt hukati (Djakonov 1990: 11; vt ka Išbi-Erra ja Ibbi-Su'eni kirjavahetust Michalowski 2011: 416–438).

Nii võis Elami kuningas nautida võitu oma vana verivaenlase üle, sest ta kontrollis Uri linna. Oma roll selles edus oli ka kuningas Šulgi loodud elami väeüksustel, kes reetsid Ibbi-Su'eni. Sumeri kuujumala Su'eni (Nanna) kuju, mis asus Uris (ja ka teised jumalate kujud), viis kuningas Anšani Elamisse. Sumer kui riik kadus lõplikult maailma areenilt, sumeri keel aga suri tasapisi välja, jäädes üksnes kirjanduse ja teaduse keeleks.

Sellega Elami ja Mesopotaamia suhted siiski ei lõppenud. Sõjad jätkusid naabritega ka hiljem, 2. ja 1. aastatuhandel eKr. Elamit laastas 18. sajandil eKr ka sõjakas Babüloonia kuningas Hammurapi, hiljem korraldasid elamlased omakorda ülimalt jõhkraid vallutus- ja rüüsteretki Babülooniasse.

Mis puudutab teisi Pärsia lahe piirkondi, siis Assüüria ja Babüloonia kuningad tegid 2. ja 1. eelkristlikul aastatuhandel hulgaliselt sõjaretki Pärsia lahe kanti, üritades vallutada tänapäeva Omaani, Katari ja Bahreini alasid. Mõned neist olid edukamad, mõned aga ebaõnnestusid.

Esimesel eelkristlikul aastatuhandel tekkis Lähis-Idas maailma esimene kontinentaalne impeerium, selleks oli Uus-Assüüria suurriik, mille ekspansionistlikule poliitikale ei suutnud vastu panna võimsad Babüloonia, Elam, Egiptus ja Urartu ja Pärsia lahe kandis elavad rahvad, mh ka araablased. Assüürlased alistasisid Pärsia lahte ümbritsevad alad, retki tehti isegi Araabia poolsaarele, Bahreini, Omaani jne. Assüürlased vallutasid ja peaaegu hävitasid Elami riigi 8. ja 7. sajandil eKr.²⁸ Elam tõusis korduvalt Assüüria ikke vastu üles, kuid vähese eduga. Lõpuks kadusid poliitiliselt areenilt nii assüürlased, babüloonlased kui ka elamlased, saades 6. sajandi teisel poolel eKr kergeks saagiks uuele jõule, mis tuli Iraanist – need olid pärslased eesotsas valitsejatega Ahhemeniidide suguvõsast.

Kokkuvõte

Pärsia lahe piirkond on alati olnud rohkete sõdade ja konfliktide ala.

Geopoliitiliselt ja strateegiliselt on see alati olnud paljude kultuuride, rahvaste, hõimude, ideede, usundite oluline ristumispaik. Pärsia lahe olulisust nii oma asukoha, kui ka ressursside, maavarade poolest, olgu nendeks kivid, puit, viiruk, dioriit nagu muistsetel aegadel või nafta, nagu see on 20. ja 21. sajandil, ei saa üle hinnata.

See piirkond on olnud paljude võõrvallutajate tallermaa ning sõjad ressursside pärast on seal kandis toimunud juba vähemalt 4500 aastat. Samuti on Pärsia lahe piirkond näinud sõdu etnilistel, poliitilistel ja religioossetel põhjustel alates 3. eelkristlikust aastatuhandest ja kuigi selle perioodi ajalugu on raske rekonstrueerida nende väheste infokildude tõttu, on üldpilt siiski üpris selge.

Igas mõttes väga tundliku Pärsia lahe piirkonna probleemid võivad ajalooliste juurtega ulatuda kohati mitte lähiajalukku või keskaega, mil Lähis-Idas hakkas levima islam ja leidsid aset araablase vallutused, vaid juba niivõrd vanadesse aegadesse, mil seal hakkasid kerkima esile esimesed tsivilisatsioonid, kujunesid välja esimesed rahvad ning tekkisid esimesed riigi ja linnad.

Kommentaariid

- ¹ Käesolev artikkel valmis Eesti Teadusfondi grantide 8669 ja 8993 ja ETAG-i projekt PUT500 toetusel.
- ² Elami ajaloost on eesti keeles ilmunud vaid mõned populaarteaduslikud artiklid (vt Sazonov 2013a; Sazonov 2013b; Sazonov 2012b: 24–30).
- ³ Edela-Iraani tasandikel kujunes ligi viis tuhat aastat tagasi välja üks kõige vanemaid ja ainulaadsemaid tsivilisatsioone – see oli muistne Elam, mis oli ajavahemikul 3000–2000 eKr sumerlaste ja akkadlaste üks suurimaid rivaale. Muistne Elam oli oma territooriumi poolest umbes sama suur kui tänapäeva Eesti, seega umbes sama suur kui Sumer ja Akkad kokku. Muistsetel aegadel oli see väga viljakas ala. Niisutuskanaleid rajati Elamis juba 4.–3. aastatuhandel eKr, kuid irrigatsioon toimis ning piirkond õitses veel ka Sassaniidide ajastul 3.–7. sajandini pKr. Tänapäeval võimutsevad kunagistel Elami aladel kõrb ja stepp. Mesopotaamia ehk kahe jõe vaheline maa on nime saanud Eufrati ja Tigriise järgi, Elamis voolas aga koguni kolm suurt jõge (Hinz 1977: 13–14). Tõsi, Tigriisele ja Eufratile jäid need alla. Üks neist oli Kerhe, mida assüürlased nimetasid Uknuks – tõlkes lasuriit ehk siis lasuriidijõgi. Kerhe oli üsna pikk ning tuntud muistsetes Idamaades oma vee poolest, millel väidetavasti oli väga meeldiv maitse. 5. sajandil eKr mainis kreeka ajaloolane Herodotos Halikarnasosest oma teoses *Historia* (Herodotos 1: 188), et Pärsia kuningas Kyros II (558–530) võttis alati sõjaretkele kaasa kristallpuhast Kerhe vett. Teine jõgi oli Diz ja kolmas Karun. Elami südameks oli Susiana piirkond, mille tähtsaimaks keskuseks võib pidada Susat. Susa linn oli oluline juba vähemalt 5.–4. eelkristlikul aastatuhandel, sest see asus strateegiliselt ja geograafiliselt ülimalt soodsas ja mugavas kohas, kus ristusid kaubateed. Susale suhteliselt lähedal paiknesid ka Tigriise jõgi ja Mesopotaamia. Muidugi oli Elamis veelgi tähtsaid teid, mis ristusid just Susas. Susa oli üks maailma vanimaid linnu ning ta on mänginud ajaloos suurt rolli. Tuntud on Susa keraamika, mis pärineb 5.–4. aastatuhandest eKr. Hiljem kujunes Susast üks tähtsamaid Elami keskusi ning pikaajaline pealinn, kuni Uus-Assüüria kuningas Aššurbanipal (valitses 669–627 eKr) Elami ja Susa vallutas. 6. sajandil eKr langesid Elam ja Susa pärslaste kätte. Teispiidide-Ahhemeniidide ajal (558–330 eKr) ehitati Susa ümber ning see oli üks tähtsamaid Pärsia impeeriumi linnu. Susat on vallutanud paljud, nende hulgas Aleksander Suur (Teispiidide-Ahhemeniidide kohta vt Rollinger 2014: 149–192). Seda on kontrollinud Seleukiidid ja Partia kuningad. 116. aastal pKr vallutas Susa Rooma keiser Marcus Ulpius Traianus. Araablased purustasid Susa linna 638. aastal, kuid hiljem see siiski taastati. Lõpliku hoobi andsid Susale 13. sajandil mongolid. Elami kohta vt nt Amiet 1966; Hinz 1964.
- ⁴ Selle tuntuim esindaja oli kuningas Mesilim, kellest tuleb artiklis juttu edaspidi.
- ⁵ V. Scheil (1931: 2) kirjutab: “Siin on üks kõige väärtuslikumaid tahvleid. See tahvel on Susa päritolu, Hammurapi ajastule iseloomulike märkidega, ja see tahvel varustab meid kahe nimekirjaga kuningatest, millest ühe nimistu pealkirjaks on Awani kuningat; ja teisel 12 Šimaši kuningat.”
- ⁶ Scheil transliteerib viimast lauset kui *šarrâni šá A-wa-an (k[i])* (Scheil 1931: 2).
- ⁷ Scheil transliteerib viimast lauset kui *šarrâni šá Si-maš-šu-u* (Scheil 1931: 5).
- ⁸ Barahšhum, Parahšum ehk Varahse.
- ⁹ The Sumerian king list, ETCSL transliteration: c. 2.1.1.; Jacobsen 1939.

- ¹⁰ Lühike sumerikeelne tekst, mis mainib valitsejaid, kes tegid 3. eelkristliku aastatuhande jooksul ehitustöid Tummali templis Nippuri linnas. Tummali tempel kuulus jumalanna Ninlile, kes oli sumerlaste peajumala Enlili abikaasa. *Tummali ajaloo* kohta vt Sazonov 2006: 93–95.
- ¹¹ *Sumeri kuningate nimekirja* kohaselt on mitmed Sumeri kuningad valitsenud tuhandeid või sadu aastaid – vt *Sumeri kuningate nimekirja* algust: 1. Pärast seda kui kuninglus oli taevast alla lasknud (maabunud), 2. oli kuninglus Eridus 3. Eridus oli Alulim kuningas 4. 28 800 aastat valitses 5. Alalgar 36 000 aastat valitses 6. 2 kuningat 7. kokku 64 800 aastat valitsesid. 8. Seejärel Eridu langes 9. Kuninglus oli viidud Bad-tibirasse 11. Bad-tibiras En-me-lu-ana 12. 43 200 aastat valitses 13. En-men-gal-ana 14. 28 800 aastat valitses 15. Dumuzid karjus 36 000 aastat valitses 16. 3 kuningat 17. kokku 108 000 aastat valitsesid. 18. Seejärel Bad-tibira langes 19. Kuninglus oli Laragi viidud 20. Laragis En-sipad-zid-ana 21. 28 800 aastat valitses 22. 1 kuningas. 23. 28 800 aastat valitses ta 24. Seejärel Larag langes 25. kuninglus oli Zimbiri viidud. 26. Zimbiris En-men-dur-ana 27. sai kuningas, 21 000 aastat valitses 28. 1 kuningas 29. 21 000 aastat valitses 30. Seejärel Zimbir langes 31. ja kuninglus oli Šurrapagi viidud 32. Šurrapagis Ubara-tutu 33. sai kuningaks, 18 600 aastat valitses 34. 1 kuningas 35. 18 600 aastat valitses 36. 5 linnas 37. (kokku) 8 kuningat 38. 241 200 aastat valitsesid (vt Jacobsen 1939).
- ¹² Lagaši linna patroonjumal, Enlili poeg.
- ¹³ Umma linna patroonjumalus.
- ¹⁴ Gu’edena põld, mis oli Lagaši ja Umma linnriigi vahel mitu põlvkonda peamiseks tüliõunaks.
- ¹⁵ Transliteratsioon RIME 1 E-anatum E1.9.3.1, rev. vi 10–12, lk 139; vt ka sarnast kohta teises raidkirjas – RIME 1 E-anatum 1.9.3.7a, read Col. ii, 2–3.
- ¹⁶ Transliteratsioon RIME 1 E-anatum E1.9.3.8, Col. iii, 5–7.
- ¹⁷ 2334–2154 eKr. Akkadi ajastu kohta vt lähemalt OBO 160/3; IDV I, 233–255; Sazonov 2007: 325–341; Sazonov 2008b: 195–214.
- ¹⁸ Anšan asus Elamis.
- ¹⁹ Transliteratsioon väljaande FAOS 7 järgi, lk 75–77; vt ka RIME 2 Man-istūšu E2.1.3.1, lk 75–76, read 1–63.
- ²⁰ Alumine meri tähendas mesopotaamlastel Pärsia lahte.
- ²¹ See tähendab lõunas üle Pärsia lahe, kus asub tänapäeva Omaan.
- ²² Vt originaali FAOS 7: 75–77; vt ka D. R. Frayne tõlget – RIME 2 Man-istūšu E2.1.3.1, lk 75–76, read 1–63.
- ²³ Narām-Su’eni kohta vt ka Sazonov 2010: 112–126; Sazonov 2007: 325–341.
- ²⁴ Oluline Elami jumalanna.
- ²⁵ Šarriš-takalist on säilinud veelgi kirjalikke tekste, näiteks tekst RIME 2 Narām-Sin E2.1.2003, lk 165: “Narām-Su’en, Akkadi kuningas: Šarriš-takal, kirjutaja (on) tema teener”.
- ²⁶ Siiski oletatavasti mitte hiljem kui 2200 eKr.
- ²⁷ Pika kronoloogia järgi ca 2220. aastal eKr.
- ²⁸ Vt Aššurbanipali vallutustest Elamis ja Susa hävitamisest Dubovský 2013: 451–469.

Allikad

ETCSL = Black, Jeremy & Cunningham, Graham & Ebeling, Jarle & Fluckiger-Hawker, Eather & Robson, Eleanor & Taylor, Jon & Zólyomi, Gábor. *The Electronic Text Corpus of Sumerian Literature*. Oxford, 1998. edaspidi ETCSL, c. 2.5.5.1 (<http://etcsl.orinst.ox.ac.uk/> – 17. oktoober 2014; (c. 2.1.5. The cursing of Agade).

FAOS 7 = Gelb, Ignace Joy & Kienast, Burkhard (toim) 1990. *Die altakkadischen Königsinschriften des Dritten Jahrtausends v. Chr.* Freiburger Altorientalische Studien 7. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Herodotos = Gerodot 2001. *Istoriia*. Klassiki istoricheskoi mysli. Moskva: Nauchno-izdatel'skii tsentr Lodomir.

RIME 1 = Frayne, Douglas R. 2008. Presargonic Period, The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Early Periods 1. Toronto & Buffalo & London: University of Toronto Press.

RIME 2 = Frayne, Douglas R. 1993. *Sargonic and Gutian Periods (2334–2113 BC)*, The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Early Periods 2. Toronto & Buffalo & London: University of Toronto Press.

Kirjandus

Amiet, Pierre 1966. *Elam*. Auvers-sur-Oise: Archée.

Annus, Amar 2010. *Gilgameši eepos*. Akkadi keelest tõlkinud ja seletused kirjutatud Amar Annus. Bibliotheca Antiqua. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

Cameron, George G. 1936. *History of Early Iran*. Chicago: The University of Chicago Press.

Carter, Elizabeth & Stolper, Matthew W. 1984. *Elam. Surveys of Political History and Archaeology*. University of California Publications: Near Eastern Studies 25. Berkeley: University of California Press.

Djakonov, Igor 1959 = *Obshchestvennyi i gosudarstvennyi stroi Drevnego Dvurech'ia: Shumer*. Moskva: Izdatel'stvo vostochnoi literatury.

Djakonov, Igor 1990 = *Liudi goroda Ura*. Kul'tura narodov Vostoka. Moskva: Nauka.

Dubovský, Peter 2013. Dynamic of the Fall: Ashurbanipal's Conquest of Elam. De Graef, Katrien & Tavernier, Jan (toim). *Susa and Elam. Archaeological, Philological, Historical and Geographical Perspectives*. Proceedings of the International Congress Held at Ghent University, December 14-17, 2009. Leiden & Boston: Brill, lk 451–469 (doi: 10.1163/9789004207417).

Edzard, Dietz Otto 2004. *Geschichte Mesopotamiens: Von den Sumerern bis zu Alexander dem Großen*. München: C Verlag C.H.Beck.

Eppihimer, Melissa 2010. Assembling King and State: The Statues of Manishtushu and the Consolidation of Akkadian Kingship. *American Journal of Archaeology* 114 (3), lk 365–380 (doi: 10.3764/aja.114.3.365).

- Espak, Peeter 2009. Sumeri kuningate nimekirja dateerimisest. *Usuteaduslik Ajakiri* 2 (59), lk 53–63.
- Espak, Peeter 2011. The Emergence of the Concept of Divine Warfare and Theology of War in the Ancient Near East. *KVÜÕA Toimetised* 14, lk 115–129 (http://www.ksk.edu.ee/wp-content/uploads/2012/12/KVUOA_Toimetised_14_5_peeter_espak.pdf – 17. oktoober 2014).
- Espak, Peeter 2013a. Sumeri Gilgameši surm. Esimene teoloogilis-filosoofiline alustekst. *Akadeemia* 11, lk 1923–1954.
- Espak, Peeter 2013b. Sumeri vabastaja kuningas Utu-hegal, jumaliku õigluse taastaja. *Tuna. Ajalookultuuri ajakiri* 2, lk 7–15.
- Fink, Sebastian 2013. The Genealogie of Gilgamesh. *Classica&Christiana* Nr 8-1/2013, lk 81–107 (http://www.academia.edu/2970805/The_Genealogy_of_Gilgamesh – 17. oktoober 2014).
- Graef, Katrien & Tavernier, Jan (toim) 2013. *Susa and Elam. Archaeological, Philological, Historical and Geographical Perspectives*. Proceedings of the International Congress Held at Ghent University, December 14–17, 2009. Leiden & Boston: Brill (doi: 10.1163/9789004207417).
- Henrickson, R. C. 1984. Šimaški and Central Western Iran. The Archaeological Evidence. *Zeitschrift für Assyriologie* 74, lk 98–122.
- Hinz, Walter 1964. *Das Reich Elam*. Stuttgart: Kohlhammer.
- Hinz, Walter 1967. Elams Vertrag mit Narām-Sîn von Akkade. *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie* 58, lk 66–96.
- Hinz, Walter 1977 = Khints, V. *Gosudarstvo Elam*. Moskva: Nauka.
- IDV I = D'iakonov, Igor' (toim) 1983. *Istoriia drevnego Vostoka, chast' pervaja, Mesopotamiia*. Glavnaia redaktsiia vostochnoi literatury. Moskva: Nauka.
- Jacobsen, Thorkild 1939. *The Sumerian King List*. Assyriological Studies 11. Chicago & London: The University of Chicago Press (<https://oi.uchicago.edu/sites/oi.uchicago.edu/files/uploads/shared/docs/as11.pdf> – 20. oktoober 2014).
- Jacobsen, Thorkild 1987. *The Harps that Once...* Sumerian Poetry in Translation. London: New Haven.
- Karsch, Efraim 2010. *Iraani-Iraagi sõda 1980–1988*. Tallinn: Koolibri.
- Marchesi, Gianni 2013. Ur-Nammâ(k)'s Conquest of Susa. De Graef, Katrien & Tavernier, Jan (toim). *Susa and Elam. Archaeological, Philological, Historical and Geographical Perspectives*. Proceedings of the International Congress Held at Ghent University, December 14-17, 2009. Leiden & Boston: Brill, lk 285–292 (doi: 10.1163/9789004207417).
- Michalowski, Piotr 2003. A Man Called Enmebaragesi. Sallaberger, Walther & Volk, Konrad & Zgoll, Annette (toim). *Literatur, Politik, und Recht in Mesopotamien*. Orientalia Biblica et Christiana 14. Heidelberg: Harrassowitz, lk 195–208.
- Michalowski, Piotr 2011. *The Correspondence of the Kings of Ur*. An Epistolary History of an Ancient Mesopotamian Kingdom. Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns.

Mölder, Holger & Sazonov, Vladimir & Värk, René 2013. Iraani ideoloogias ja geopoliitikast läbi ajaloo ning selle mõju Iraagile. *KVÜÕA Toimetised* 18 (http://www.ksk.edu.ee/wp-content/uploads/2014/08/KVUOA_Toimetised_18_Iraak_9_Molder_Sazonov_Vark.pdf – 20. oktoober 2014).

Potts, Daniel 1982. The Zagros Frontier and the Problem of Relations Between Iranian Plateau and Southern Mesopotamia in the Third Millennium B.C. Nissen, Hans-Jörg & Renger, Johannes (toim). *Mesopotamien und seine Nachbarn: Politische und kulturelle Wechselbeziehungen im Alten Vorderasien vom 4. Bis 1. Jahrtausend v. Chr.* Vol. 1, Berliner Beiträge zum Vordern Orient 1. Berlin: Dietrich Reimer Verlag, lk 33–55.

Oates, Joan 1979. *Babylon*. Thames and Hudson: London.

OBO 160/3 =Westenholz, Aage & Sallaberger, Walther 1999. *Mesopotamien: Akkade-Zeit und Ur III-Zeit*. Orbis Biblicus et Orientalis 160/3, Annäherungen 3. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Potts, Timothy F. 1994. *Mesopotamia and the East. An Archaeological and Historical Study of Foreign Relations ca. 3400–2000 B.C.* Oxford University Committee for Archaeology, Monograph 37. Cambridge: Oxford University.

Rollinger, Robert 2014. Das teispidisch-achaimenidische Großreich. Ein 'Imperium' *avant la lettre?* Gehler, Michael & Rollinger, Robert (toim). *Imperien und Reiche in der Weltgeschichte*. Epochenübergreifende und globalhistorische Vergleiche, 2 Bände. Wiesbaden: Harrassowitz, lk 149–192.

Sazonov, Vladimir & Veede, Raul 2005 = Gilgameš ja Akka. Annus, Amar (koost). *Muinasaja kirjanduse antoloogia*. Tallinn: Varrak, lk 49–53.

Sazonov, Vladimir 2006 = Istoriiia Tummalia. Kotjuh, Igor (koost ja toim). *Vozdushnyi Zmei / Tuulelohe*, lk 93–95.

Sazonov, Vladimir 2007. Vergöttlichung der Könige von Akkade. Kämmerer, Thomas Richard (toim). *Studien zu Ritual und Sozialgeschichte im Alten Orient / Studies on Ritual and Society in the Ancient Near East*. Tartu Symposien 1998–2004. Beihefte zur Zeitschrift für alttestamentliche Wissenschaft 374. Berlin: Walter de Gruyter & Co, lk 325–341.

Sazonov, Vladimir 2008a. Kuningas Šulgi laul: mõned märkused uus-sumeri kuninga Šulgi (2093–2046) kuningavõimu ideoloogia kohta. *Usuteaduslik Ajakiri* 57 (1), lk 84–107 (http://www.usuteadus.ee/failid/UA1_2008/Sazonov.pdf – 20. oktoober 2014).

Sazonov, Vladimir 2008b. Akkadi kuningavõim kui arhetüüp. *Ajalooline Ajakiri* 2008/3, lk 195–214 (<https://ojs.utlib.ee/index.php/EAA/article/viewFile/336/331> – 20. oktoober 2014).

Sazonov, Vladimir 2010. Mõningad märkused legendidest neetud Akkadi kuninga karistamisest. *Usuteaduslik Ajakiri* 2 (61), lk 112–126 (http://www.usuteadus.ee/failid/2_2010/Sazonov.pdf – 20. oktoober 2014).

Sazonov, Vladimir 2011. Sõjad ressurside pärast Varadünastilises Sumeris ja Akkadis (2800–2154 eKr.). Verš, Evelin & Preenen, Ulla & Lang, Liisa (toim). *Maa ressursid*. Schola Geologica VII. Tartu: Eesti Loodusuurijate Selts, lk 110–116 (<http://www.biblioserver.com/ELUS/files/GSK-2011-e%20vorm.pdf> – 20. oktoober 2014).

- Sazonov, Vladimir 2012a. Vanad rivaalid. *Postimees* 29, lk 6–7.
- Sazonov, Vladimir 2012b. Helde Isanda Maa. Muistne Elam III eelkristlikul aastatuhandel. *Horisont* 6, lk 24–30 (<http://www.horisont.ee/node/1944> – 20. oktoober 2014).
- Sazonov, Vladimir 2013a. Elami ja Ahhemeniidide-aegse Iraani aja- ja usundiloost, 1. osa. *Kirik ja Teoloogia*, 12. aprill (<http://kjt.ee/2013/04/elami-ja-ahhemeniidide-aegse-iraani-aja-ja-usundiloost-1-osa> – 20. oktoober 2014).
- Sazonov, Vladimir 2013b. Elami ja Ahhemeniidide-aegse Iraani aja- ja usundiloost, 2. osa. *Kirik ja Teoloogia*, 19. aprill (<http://kjt.ee/2013/04/elami-ja-ahhemeniidide-aegse-iraani-aja-ja-usundiloost-2-osa>), – 20. oktoober 2014).
- Sazonov, Vladimir 2015. Üks kuningas Enmetena raidkiri (En-metena E1.0.5.3). Kas esimene teadaolev sõprusleping muistses Lähis-Idas? *Tuna. Ajalookultuuri ajakiri* [ilmumas].
- Scheil, Vincent 1931. Dynasties Élamites d’Awan et de Simash. *Revue d’assyriologie et d’archéologie orientale* 28 (1), lk 1–8.
- Selz, Gebhard J. 1990. ‘Elam’ und ‘Sumer’ – Skizze einer Nachbarschaft Quellen der vor-sargonischen Zeit. *Mesopotamie et Elam. Actes des la XXVIème rencontre Assyriologique Internationale*, Gand, 10–14 juillet 1989, MHEO I, Ghent, lk 27–43.
- Selz, Gebhard J. 2005. *Sumerer und Akkader. Geschichte, Gesellschaft, Kultur*. München: C. H. Beck.
- Strutševski, I. 1987 = Struchevskii, I. A. (vast. toim). *Mezhgosudarstvennye otnosheniia i diplomatiia na Drevnem Vostoke*. Moskva: Nauka.
- Vanden Berghe, Louis 1959. *Archéologie de L’Iran ancien*. Leiden: E. J. Brill.
- Van de Mierop, Marc 2004. *A History of the Ancient Near East ca. 3000–323. BC*. Oxford: Blackwell Publishing.

Summary

“Gulf Wars” in the 3rd millennium BCE

Military Campaigns of Sumerian and Akkadian Kings in the Area of the Persian Gulf in 2700–2150 BCE

Vladimir Sazonov

Keywords: Akkad, Dilmun, Elam, Magan, military campaign, military conflict, Persian Gulf, Sumer, treaty, war

War has always constituted an important part of politics in the Middle East. Evidences of wars in southern Mesopotamia (Sumer and Akkad) and in the region of the Persian Gulf can be found in written sources that date back to the Early Dynastic Period (in Sumer), approximately since 2700 or 2600 BCE. This region around the Persian Gulf

(modern southern Iraq, south-western Iran, Oman, Bahrain, etc.) has always been a very important territory, both strategically and geopolitically, and a crossing point of different cultures, religions and ethnic groups since very early times.

This region of the Middle East (Persian Gulf) has always been rich in different resources. In ancient times it was an economically important region because of its frankincense, woods, stones (diorite), and metals (especially copper); today it is known for oil and gas. The Persian Gulf is the territory where the first wars for economic reasons took place already 5000–4500 years ago. Many Sumerian and Akkadian rulers tried to conquer this region, since Magan (modern Oman) and Dilmun (modern Bahrain) had deposits of copper, diorite, etc. Elam, which was located in south-western Iran, was a very important area quite rich in resources, and kings of Elam were often rivals of Sumerian and Akkadian kings in their ambitions to control the region of the Persian Gulf and the Zagros Mountains. This was the reason why in this region many military conflicts and wars between the Elamites, Sumerians and Akkadians took place.